

Urszula Małek

Sylwia Żmijewska-Kwiręg

„Masz wpływ”
Program nauczania
edukacji obywatelskiej
dla liceum ogólnokształcącego
i technikum

Zgodny z podstawą programową do edukacji obywatelskiej z 2025 r.

Spis treści

I. Ogólna charakterystyka programu nauczania edukacji obywatelskiej

II. Cele przedmiotu – ogólne i szczegółowe

III. Treści nauczania i oczekiwane osiągnięcia uczniów

IV. Procedury osiągania szczegółowych celów edukacyjnych

- Relacje i kultura pracy szkoły
- Rola nauczyciela
- Organizacja zajęć
- Materiały źródłowe
- Organizacja materiału w podręczniku „Masz wpływ”
- Standardy organizacji procesu nauczania i uczenia się
- Motywacja wewnętrzna uczniów na zajęciach edukacji obywatelskiej
- Planowanie zajęć z edukacji obywatelskiej
- Strategie wspierające samodzielne uczenie się
- Uczenie się przez działanie i cykl Kolba
- Uczenie się we współpracy
- Metody i techniki pracy
 - Praca w grupie i w parach
 - Dyskusje i debaty
 - Działanie obywatelskie
 - Projekt edukacyjny (obywatelski)

V. Standardy monitorowania i oceniania

- Jak planować, realizować i monitorować ocenianie na zajęciach edukacji obywatelskiej
- Ocenianie kształtujące na zajęciach edukacji obywatelskiej
- Pytania uruchamiające metapoznanie
- Rutyny krytycznego myślenia
- Informacja zwrotna nauczyciela, samoocena i ocena koleżeńska
- Portfolio jako strategia uczenia się i monitorowania własnych osiągnięć
- Ocenianie działań obywatelskich i projektów
- Ocenianie portfolio
- Inne narzędzia monitorowania i oceniania

I. Ogólna charakterystyka programu nauczania edukacji obywatelskiej

Edukacja obywatelska to **obowiązkowy przedmiot** w **szkołach ponadpodstawowych** wprowadzony *Rozporządzeniem Ministra Edukacji zmieniającym rozporządzenie w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia* oraz *Rozporządzeniem Ministra Edukacji zmieniającym rozporządzenie w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej*¹.

Zgodnie z *Rozporządzeniem Ministra Edukacji zmieniającym rozporządzenie w sprawie ramowych planów nauczania dla publicznych szkół*² przedmiot ten jest nauczany od roku szkolnego 2025/2026 w liceum ogólnokształcącym – w wymiarze dwóch godzin w klasie II i jednej godziny w klasie III, w technikum – w wymiarze jednej godziny w klasach II, III i IV oraz w branżowej szkole I stopnia w klasie II i III w wymiarze jednej godziny.

Przygotowany przez Wydawnictwo Nowa Era program nauczania edukacji obywatelskiej „Masz wpływ” jest przeznaczony dla **liceów ogólnokształcących i techników**. Towarzyszy mu podręcznik o tym samym tytule, który realizuje założenia podstawy programowej i uzyskał **numer dopuszczenia 1236/1/2025**.

Idea przedmiotu *edukacja obywatelska*

Twórcom podstawy programowej do edukacji obywatelskiej przyświecało stworzenie w szkole przestrzeni edukacyjnej, w której będzie możliwe:

- **przygotowanie do świadomego i odpowiedzialnego uczestnictwa obywatelskiego** w społeczeństwie demokratycznym,
- **budowanie sprawczości uczniów** będących częścią obywatelskiej wspólnoty,
- **wzmacnianie postaw patriotycznych** opartych na poczuciu tożsamości i dumie z przynależności do wspólnoty, trosce i odpowiedzialności za małą i dużą ojczyznę,
- **kształtowanie otwartości i szacunku względem innych**, empatii i solidarności z innymi oraz **zaangażowania na rzecz dobra wspólnego**³.

¹ Rozporządzenie Ministra Edukacji zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia (Dz.U. 2025, poz. 382), Rozporządzeniem Ministra Edukacji zmieniającym rozporządzenie w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej (Dz.U. 2025, poz. 378).

² Rozporządzenie Ministra Edukacji zmieniające rozporządzenie w sprawie ramowych planów nauczania dla publicznych szkół (Dz.U. 2025 r. poz. 363).

³ U. Małek, O. Napiontek, K. Paździor, A. Rąbiega, O. Wasilewska, J. Witkowski, Ł. Zamecki, M. Zaremba, *Edukacja obywatelska. Komentarz metodyczny do podstawy programowej*, Wydawnictwo Edukacji Narodowej i Instytut Badań Edukacyjnych – Państwowy Instytut Badawczy, 2025, s. 8.

Edukacja patriotyczna a edukacja obywatelska

Budowanie i wzmacnianie postawy patriotycznej odbywa się – jak wskazano we wprowadzeniu do podstawy programowej – w oparciu o takie wartości, jak: poczucie tożsamości i duma z przynależności do wspólnoty, troska o małą i dużą ojczyznę, poczucie odpowiedzialności za kształt ojczyzny, otwartość i szacunek wobec innych, empatia i solidarność z innymi oraz zaangażowanie na rzecz dobra wspólnego⁴.

Z tego względu podczas realizacji programu nauczania edukacji obywatelskiej nie można zapomnieć o jej roli w szkolnej edukacji obywatelskiej i patriotycznej oraz o praktycznym charakterze tych zajęć.

Edukacja obywatelska jest realizowana nie tylko na lekcjach tego przedmiotu, lecz także w działalności wychowawczej szkoły podczas innych zajęć lekcyjnych i pozalekcyjnych, m.in. w ramach działalności samorządu uczniowskiego, szkolnego wolontariatu, drużyn harcerskich czy różnych kół zainteresowań. Edukacja obywatelska w szkole stanowi również część edukacji patriotycznej, tak jak zajęcia z historii, języka polskiego czy zajęcia z wychowawcą, obchody ważnych rocznic narodowych, kultywowanie szkolnej, lokalnej i narodowej tradycji, współpraca ze środowiskiem lokalnym. To także projekty, które uczą bycia obywatelem małej i dużej ojczyzny.

Ogólne założenia programu nauczania „Masz wpływ”

● **Sprawczość i zaangażowanie.** Już sama nazwa programu „Masz wpływ” podkreśla podmiotowość uczniów i uczennic w procesie uczenia się na zajęciach edukacji obywatelskiej. Znajduje to odbicie w tematyce zajęć, skłaniającej do zainteresowania się życiem społeczności lokalnej i do rzeczywistego w nim uczestnictwa. Każda jednostka tematyczna silnie odwołuje się do doświadczeń młodych ludzi i zachęca do działania obywatelskiego – czyni to edukację bardziej autentyczną i skuteczną. Uczniowie mogą odnieść zdobywane na lekcjach wiadomości dotyczące demokracji, samorządu czy państwa prawa do wydarzeń i zjawisk ze swojego najbliższego otoczenia społecznego.

● **Nacisk na praktyczne umiejętności – podręcznik wspiera rozwój umiejętności i postaw, które są kluczowe w codziennym życiu:** prowadzenia konstruktywnego dialogu, formułowania własnych opinii przy zachowaniu szacunku dla innych osób, niezależnie od ich różnorodności.

● **Łączenie wiedzy z działaniem.** Uczniowie mają możliwość nie tylko zdobywać wiedzę, lecz także stosować ją w praktyce, co pozwala na pełniejsze zrozumienie omawianych zagadnień. Towarzyszący programowi podręcznik zachęca uczniów do samodzielnego myślenia i szukania rozwiązań wielu problemów społecznych, angażuje ich do aktywnego działania na rzecz innych i dobra wspólnego. W podręczniku znajduje się duży wybór ciekawych ćwiczeń praktycznych, które rozwijają kompetencje obywatelskie.

● **Elastyczność i dostosowanie.** Z programem „Masz wpływ” jest powiązany atrakcyjny, nieprzeładowany treściami podręcznik dla uczniów, aktywizujący ich do działania

⁴ Rozporządzenie Ministra Edukacji zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia (Dz.U. 2025, poz. 382).

w kwestiach obywatelskich. Zróżnicowana forma prezentacji materiałów ułatwia przyswajanie treści i umiejętności, a równocześnie zachęca uczniów do samodzielnej pracy. Wiele z proponowanych zadań można wykonać samodzielnie w domu, w krótkim czasie, bez dodatkowych pomocy czy źródeł. Część z nich wspiera też sprawdzanie poziomu osiągnięć ucznia.

- **Czytelna i atrakcyjna organizacja treści.** Przejrzysta struktura podręcznika sprzyja łatwiejszemu przyswajaniu wiedzy i lepszemu zrozumieniu omawianych zagadnień.

- **Atrakcyjna obudowa dydaktyczna:** programowi nauczania i podręcznikowi towarzyszą wartościowe materiały dydaktyczne, dostępne od września w portalu dlanauczyciela.pl, multimedialne materiały skorelowane z podręcznikiem zebrane w Multitece oraz eksperckie webinary i klub dla nauczycieli edukacji obywatelskiej na Facebooku.

- **Wybór i różnorodność.** Podręcznik zawiera duży wybór zadań, które pozwalają rozwijać zarówno wiedzę, jak i umiejętności uczniów. Nauczyciel może dostosować treści do potrzeb swojej grupy, a uczniowie – dokonać wyboru działań obywatelskich. Wszystko to sprawia, że nauka jest bardziej angażująca i dopasowana do zainteresowań młodzieży.

- **Ocenianie w przedmiocie edukacja obywatelska.** Nauczyciel korzystający z programu nauczania i podręcznika „Masz wpływ” organizuje doświadczenia edukacyjne tak, aby wspierały realizację założonych celów, gromadzi i analizuje dowody na rozwój kompetencji uczniów, wykorzystuje różnorodne metody oceniania (np. stopnie, informację zwrotną, portfolio, ocenę koleżeńską czy samoocenę) oraz tworzy uczniom przestrzeń dogodną do samodzielnej analizy postępów i pracy z informacją zwrotną.

- **Edukacja obywatelska a działalność wychowawcza szkoły.** Program nauczania „Masz wpływ” może stanowić ważny element programu wychowawczego szkoły. Kolejne działy programu zawierają istotne wartości wychowawcze i mogą służyć integracji zespołu klasowego i społeczności szkolnej, a także budowaniu więzi ze wspólnotą lokalną, narodową i europejską. Program wspiera też kształtowanie postaw otwartego patriotyzmu.

- **Edukacja obywatelska a inne przedmioty.** Oddziaływanie edukacyjne programu nauczania „Masz wpływ” może być wzmocnione, jeśli program zostanie skorelowany z nauczaniem innych przedmiotów humanistycznych oraz ze szkolnym programem profilaktyczno-wychowawczym. Nauczyciel edukacji obywatelskiej powinien współpracować także z wychowawcami klas oraz opiekunem samorządu uczniowskiego – ułatwi mu to dostosowanie zajęć do realiów życia społeczności szkolnej.

Podręcznik a program nauczania

Niniejszy program nauczania przedmiotu *edukacja obywatelska* jest przewodnikiem do pracy z podręcznikiem „Masz wpływ”. W programie znajdują się wskazówki, jak osiągać cele, rozwijać umiejętności i realizować poszczególne wymagania szczegółowe podstawy programowej, a także informacje, jak pracować na zajęciach edukacji obywatelskiej (metody i formy pracy) oraz uczyć sprawczości uczniów przez działania i projekty obywatelskie.

W programie nauczania są też zawarte ważne informacje na temat tego, jak monitorować i oceniać osiągnięcia edukacyjne, by wspierać uczniów, oraz w jaki sposób tworzyć przestrzeń umożliwiającą im samodzielne i wspólne uczenia się. Efektywna praca

z podręcznikiem na zajęciach edukacji obywatelskiej powinna wiązać się ze znajomością tego programu nauczania.

Rozumienie, zainteresowanie i zaangażowanie jako kluczowe elementy kształcenia

W dołączonym do programu nauczania dokumencie *Rozkład materiału i plan wynikowy do przedmiotu „edukacja obywatelska”* osiągnięcia zostały rozpisane w taki sposób, żeby było widoczne, które z nich dotyczą **rozumienia i zainteresowania**, a które – **zaangażowania**. Istotne jest, aby – niezależnie od poziomu osiągnięć – uczeń miał możliwość rozwoju w każdym z tych trzech aspektów.

Rozwijanie sprawczości uczniów na lekcjach edukacji obywatelskiej

Sprawczość to – obok kompetencji społecznych i osobistych oraz kompetencji przedmiotowych – trzeci ważny element kształcenia ogólnego w planowanych reformach systemu oświaty. Sprawczość wyraża się w podejmowaniu działań, które mają pozytywny wpływ na nas samych i innych, oraz w braniu za nie odpowiedzialności. Obejmuje cztery elementy: **samoregulację, przekonanie o własnej skuteczności, nastawienie na rozwój oraz poczucie przynależności do wspólnoty**. Rozwijanie sprawczości to zadanie wszystkich nauczycieli, zarówno w ramach nauczania przedmiotowego, jak i działalności wychowawczej szkoły.

Autorom podstawy programowej do edukacji obywatelskiej, a więc i twórcom podręcznika „Masz wpływ”, od początku przyświecała idea, że **przedmiot edukacja obywatelska powinien budować sprawczość uczniów przede wszystkim jako członków obywatelskiej wspólnoty**. Jest to możliwe przez tworzenie okazji do takiego działania, które pobudza aktywność społeczną oraz pozwala zobaczyć, że każde, nawet najmniejsze zaangażowanie ma znaczenie⁵ dla zbiorowości.

Rozwijaniu sprawczości w zakresie **samoregulacji**, czyli zdolności do realizacji celów i świadomego kierowania swoją aktywnością, służą takie działania, jak:

- zachęcanie do formułowania osobistych celów edukacyjnych oraz wspieranie ich realizacji (np. przez prowadzenie portfolio, umożliwienie wyboru działań obywatelskich czy projektu),
- korzystanie z metod projektowych, tworzenie przestrzeni do dyskusji, podejmowanie działań obywatelskich, które pozwalają zdobywać doświadczenie i sprawdzać pomysły w praktyce,

⁵ Na podstawie: *Zalecenia dotyczące oceniania. Wyniki prac zespołu funkcjonalnego*, Instytut Badań Edukacyjnych – Państwowy Instytut Badawczy, s. 5, 12–15, https://ibe.edu.pl/images/Zmiany_w_szkolach/Rekomendacje/Zalecenia_dotyczace_oceniania_Wyniki_prac_zespołu_funkcjonalnego_IBE_BIP.pdf; *Profil absolwenta i absolwentki. Droga do zmian w edukacji. Etap II: szkoły ponadpodstawowe*, Wersja robocza do konsultacji w grupach roboczych od 15.04.2025, s. 80–84, https://ibe.edu.pl/images/Zmiany_w_szkolach/Materialy/Profil_absolwenta_i_absolwentki_ponadpodstawowe_druga_wersja_do_konsultacji.pdf

- pokazywanie, jak kompetencje zdobywane w szkole można wykorzystać na co dzień.

Rozwijaniu sprawczości w zakresie **przekonania o własnej skuteczności**, czyli zdolności do wykonywania zadań i osiągania celów, służą takie działania, jak:

- tworzenie okazji, w których uczniowie mogą wyrażać opinie, zgłaszać pomysły i je konsultować,
- angażowanie w zadania, które wymagają planowania i podejmowania decyzji (np. działania obywatelskie i projekt edukacyjny),
- analiza własnych zachowań, zachęcanie do oceniania konsekwencji działań innych.

Rozwijaniu sprawczości w zakresie **nastawienia na rozwój**, czyli przekonania, że zdolności mogą się zmieniać dzięki wysiłkowi i wytrwałości, służą takie działania, jak:

- dostosowywanie sytuacji edukacyjnych i oceniania osiągnięć ucznia do jego możliwości, docenianie wytrwałości (a nie tylko efektów),
- budowanie bezpiecznego środowiska do podejmowania ryzyka, uczenia się bez lęku przed złą oceną czy krytyką,
- wspieranie w zabieraniu głosu, zgłaszaniu i podejmowaniu inicjatyw na forum klasy i szkoły.

Rozwijaniu sprawczości w zakresie **poczucia przynależności do wspólnoty**, czyli doświadczenia osobistego zaangażowania w otoczenie społeczne, bycia jego częścią, służą takie działania, jak:

- modelowanie postaw solidarności i szacunku dla innych oraz podkreślanie znaczenia różnorodności,
- budowanie relacji opartych na zaufaniu.

II. Cele przedmiotu – ogólne i szczegółowe

Cele kształcenia – wymagania ogólne

Cele kształcenia przedmiotu *edukacja obywatelska* dotyczą trzech obszarów: **rozumienia** sfery publicznej, **zainteresowania** sprawami publicznymi oraz **zaangażowania obywatelskiego**. W podstawie programowej zostały one sformułowane następująco:

1. **Rozumienie sfery publicznej.** *Uczeń rozumie najważniejsze zjawiska i procesy społeczne i polityczne, a także zasady nimi rządzące, poddaje je samodzielnej analizie i ocenie, wykorzystując również perspektywę historyczną.*
2. **Rozumienie oraz poszanowanie wartości i zasad demokracji.** *Uczeń rozumie podstawowe zasady i mechanizmy demokratycznego państwa prawa, w tym prawa człowieka, które gwarantuje Konstytucja RP, oraz odnosi te prawa do codziennych sytuacji życiowych, poddaje je analizie i ocenie.*
3. **Zainteresowanie sferą publiczną i posiadanie własnych opinii.** *Uczeń interesuje się wybranymi obszarami rzeczywistości społeczno-politycznej, formułuje i uzasadnia opinie w sprawach publicznych w oparciu o wartości (własne i społecznie uznane) i sprawdzone informacje.*
4. **Poszanowanie opinii innych osób.** *Uczeń rozumie i szanuje perspektywę oraz opinie innych osób, rozpoznaje kwestie kontrowersyjne lub sporne, prezentuje własne zdanie z szacunkiem do odmiennych opinii i w dialogu poszukuje porozumienia.*
5. **Zaangażowanie obywatelskie.** *Uczeń identyfikuje problemy społeczne i poszukuje ich rozwiązań, angażuje się indywidualnie lub we współpracy z innymi w działania na rzecz dobra wspólnego i ojczyzny.*
6. **Wpływanie na władze publiczne i interakcje państwo – obywatel.** *Uczeń potrafi załatwiać wybrane sprawy urzędowe i podejmować działania w interakcji z państwem; rozumie mechanizmy i formy uczestnictwa obywatelskiego i je odpowiedzialnie wykorzystuje⁶.*

Z założenia przedmiot *edukacja obywatelska* ma **charakter praktyczny**. Z tego powodu proces edukacyjny na zajęciach edukacji obywatelskiej, a także w programie nauczania „Masz wpływ”, został rozłożony na trzy równoważne, realizowane równolegle filary:

1. **Opanowanie wiedzy i umiejętności zawartych w wymaganiach szczegółowych** (obowiązkowych i fakultatywnych) – ma to umożliwić zrozumienie zjawisk społecznych i procesów politycznych oraz ich analizowanie.
2. **Działania obywatelskie** (min. cztery) – pozwalają młodym ludziom zastosować wiedzę w praktyce, przećwiczyć nabywane umiejętności oraz zbudować poczucie obywatelskiego sprawstwa (np. udział w debacie, wniosek o paszport lub inny dokument, spotkanie z radnym, publikacja opinii w mediach, kampania społeczna lub zbiórka, przygotowanie pikiety, wolontariat, obchody rocznicowe, petycja, wniosek do budżetu uczniowskiego, sonda, analiza kampanii wyborczej lub programu, symulacja obrad lub wyborów,

⁶ Rozporządzenie Ministra Edukacji zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia (Dz.U. 2025, poz. 382).

konsultacje społeczne, wywiad ze świadkiem historii, start w szkolnych wyborach, analiza dostępności usług, samodzielna obserwacja rozprawy).

3. Projekt edukacyjny (min. jeden) – umożliwia zastosowanie wiedzy w pracy grupowej wymagającej zdefiniowania celów, zaplanowania działań, podjęcia konkretnych aktywności we współpracy z innymi oraz prezentacji i podsumowania całego przedsięwzięcia (np. projekt badawczy pogłębiający wiedzę o działających lokalnie organizacjach społecznych i grupach nieformalnych oraz o ich wkładzie we wspólnotę lokalną lub projekt społeczny, zakładający działanie we współpracy z organizacją społeczną, harcerstwem czy OSP).

Cele kształcenia – wymagania szczegółowe i umiejętności rozwijane podczas zajęć edukacji obywatelskiej

Podstawa programowa przedmiotu *edukacja obywatelska* obejmuje **siedem działów**. Każdemu z nich towarzyszy **pytanie wiodące**, które powinno organizować proces uczenia się i nauczania, oraz **wymagania szczegółowe** (obowiązkowe i fakultatywne – do wyboru). Każde wymaganie szczegółowe jest powiązane z **ogólnymi celami kształcenia i umiejętnościami**, które ma kształtować przedmiot.

Umiejętności kształtowane na zajęciach edukacji obywatelskiej

- 1. Poszukiwanie, weryfikowanie i krytyczne analizowanie informacji na tematy społeczne i polityczne.*
- 2. Określanie własnego zdania na podstawie danych, wartości i potrzeb, a także jego wyrażanie oraz poparcie go argumentami.*
- 3. Prowadzenie z szacunkiem dla innych dialogu w kwestiach spornych.*
- 4. Podejmowanie działań na rzecz rozwiązania wybranych problemów społecznych polegających na: identyfikowaniu i analizowaniu problemów społecznych w wybranym obszarze; formułowaniu propozycji rozwiązań problemów społecznych i realizacji działań (samodzielnie lub zespołowo) nakierowanych na ich rozwiązanie lub wpływaniu na władze publiczne, aby osiągnąć ten cel.*
- 5. Wpływanie na władze publiczne polegające na: świadomym udziale w głosowaniu lub wyborze przedstawicieli; umiejętności wpływania na władze publiczne przez dialog z ich organami; umiejętności wpływania na władze publiczne przez formy protestu dopuszczone w porządku demokratycznym.*
- 6. Załatwianie podstawowych spraw urzędowych i ochrona własnych praw w relacji z państwem⁷.*

⁷ Rozporządzenie Ministra Edukacji zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia (Dz.U. 2025, poz. 382).

Wymagania szczegółowe realizowane na zajęciach edukacji obywatelskiej⁸

zob. <https://dziennikustaw.gov.pl/D2025000038201.pdf>, s. 3–12.

Poniższa tabela pokazuje, w jaki sposób nauczyciel edukacji obywatelskiej powinien pracować z celami ogólnymi, wymaganiami szczegółowymi oraz umiejętnościami, których kształtowanie zakładamy. Ten właśnie model był odniesieniem dla autorów podręcznika „Masz wpływ” i ujawnia się w proponowanych treściach oraz w aktywnościach edukacyjnych wskazanych w poszczególnych rozdziałach.

Wymagania szczegółowe dotyczące wiedzy i umiejętności. Uczeń:	Cele					
	1	2	3	4	5	6
	Umiejętności					
	1	2	3	4	5	6
5) wyjaśnia znaczenie wyborów w systemie demokratycznym; wskazuje główne zasady prawa wyborczego na przykładzie Polski i argumentuje na rzecz świadomego udziału w głosowaniu;	X	X	X	X	X	

Diagramy i etykiety nad tabelą:

- zainteresowanie i własna opinia (niebieski)
- rozumienie i poszanowanie (niebieski)
- poszanowanie opinii innych (czerwony)
- wpływanie; interakcje państwo - obywatel (zielony)

Diagramy i etykiety pod tabelą:

- rozumienie (niebieski)
- analizowanie informacji (niebieski)
- określanie własnego zdania (czerwony)
- wpływanie na władzę publiczną (zielony)
- prowadzenie dialogu z szacunkiem dla innych (czerwony)

Realizacja wymagań szczegółowych w programie „Masz wpływ”

Układ działów zaproponowany w podstawie programowej organizuje treści i aktywności ujęte w programie nauczania i w podręczniku „Masz wpływ”. Program nauczania oraz podręcznik uwzględniają wszystkie wymienione wcześniej cele ogólne, wymagania szczegółowe oraz umiejętności. Autorzy proponują też wybrane obowiązkowe wymagania fakultatywne (oznaczone literą „F”). Rekomendują określone aktywności wspierające realizację celów oraz kształtowanie umiejętności. Ponadto podsuwają konkretne działania obywatelskie oraz pomysły na realizację projektu edukacyjnego, przy jednoczesnym zachowaniu autonomii nauczyciela i uczniów.

Program nauczania „Masz wpływ” umożliwia realizację ogólnych celów kształcenia i wymagań szczegółowych oraz kształtowanie umiejętności dzięki temu, że uczniowie:

- mają dostęp do różnorodnych źródeł i formatów informacji oraz punktów widzenia,
- wykorzystują zdobywane wiadomości i umiejętności obywatelskie w codziennym życiu,

⁸ Tamże.

- na każdej lekcji realizują praktyczne aktywności związane z poruszaną tematyką,
- uczą się planować i realizować działania obywatelskie oraz zespołowe projekty – społeczne i badawcze,
- są zachęceni do wyrażania opinii w indywidualnych refleksjach, na forum klasy i szkoły, podczas dyskusji i debat oraz w różnych realnych sytuacjach społecznych,
- są zachęceni do identyfikowania i rozwiązywania wybranych problemów,
- mają wiele okazji do podjęcia realnych działań w obszarze życia szkoły i lokalnej społeczności,
- komunikują się w ważnych dla nich sprawach, z wykorzystaniem różnych kanałów i form – ze sobą w klasie, z organami szkoły, organizacjami społecznymi, przedstawicielami organów władzy, urzędów i różnych instytucji publicznych.

III. Treści nauczania i oczekiwane osiągnięcia uczniów

W programie nauczania „Masz wpływ” zostały wskazane treści nauczania z podziałem na dziewięć rozdziałów.

Część I

1. Ja i społeczeństwo
2. Szkoła jako wspólnota
3. Samorząd terytorialny
4. Polska państwem demokratycznym
5. Prawo i prawa człowieka
6. Organy władzy w RP

Część II

1. Polityka i życie publiczne
2. Polska w Europie
3. Współczesny świat

Kręgi wspólnoty

Struktura podstawy programowej przedmiotu nawiązuje do koncepcji kręgów środowiskowych – zgodnie z jej założeniem uczniowie poznają kolejno siebie i wspólnoty: rodzinę, szkołę, społeczność lokalną i wspólnotę regionalną (samorząd lokalny), wspólnotę narodową i państwo, Europę i świat (wspólnoty międzynarodowe). Takie rozwiązanie znalazło odzwierciedlenie w obszarze organizacji treści w programie nauczania edukacji obywatelskiej. Sześć kręgów wspólnoty zostało przedstawione w rozdziałach podręcznika „Masz wpływ”.

Uczeń i uczennica – chcąc świadomie angażować się jako obywatel i obywatelka – rozpoczynają aktywność obywatelską od swojej szkoły (samorządu uczniowskiego, szkolnego koła wolontariatu), przez wspólnotę lokalną (miasta, sołectwa), przechodząc stopniowo do kolejnych, coraz szerszych kręgów. Aby zyskać poczucie sprawczości na sprawy państwa, młodzi obywatele i młode obywatelki uczą się rozumienia, zainteresowania i zaangażowania, zaczynając od najbliższego dla nich kręgu.

Treści nauczania

KRĘGI WSPÓLNOTY		
JA	SZKOŁA	SAMORZĄD TERYTORIALNY

– patriotyzm: narodowy, obywatelski, gospodarczy – obrona cywilna – obowiązki obywatelskie – ojczyzna – grupa społeczna – socjalizacja – rodzina – wspólnota: lokalna, etniczna, regionalna, globalna – tożsamość osobista, społeczna, narodowa – proces grupowy – zaufanie, współpraca i współdziałanie – konflikty w grupie – rozwiązywanie konfliktów w grupie – konformizm, nonkonformizm – dyskryminacja – uprzedzenia i stereotypy – hejt, mowa nienawiści – ksenofobia – piramida nienawiści – dobro wspólne – konflikt ideologiczny – podziały społeczne – dezinformacja – fake news – teoria spiskowa – dialog	– wewnątrzszkolne prawo oświatowe: statut szkoły i regulamin SU – prawa i obowiązki uczniowskie – źródła praw i obowiązków ucznia – organy szkoły: dyrektor, rada pedagogiczna, rada rodziców, samorząd uczniowski, – szkolna społeczność – więzi społeczne i przynależność – diagnoza potrzeb – mediacje – budżet uczniowski – samorząd uczniowski – prawo oświatowe – partycypacja – proces decyzyjny w szkole – samorząd klasowy – rada szkoły – wybory do władz SU	– społeczność lokalna – tożsamość lokalna – dziedzictwo: materialne, niematerialne, naturalne – patriotyzm lokalny – samorządność – samorząd terytorialny – zasada pomocniczości – jednostki samorządu terytorialnego: gmina, powiat, województwo – organy samorządu terytorialnego – zadania samorządu terytorialnego: własne, zlecone, powierzone – jednostki pomocnicze gminy – proces decyzyjny w samorządzie – prawo miejscowe – aktywność obywatelska: polityczna, społeczna – inicjatywa lokalna – budżet obywatelski – fundusz sołecki – wolontariat – młodzieżowe rady – diagnoza lokalnych problemów – petycja, list otwarty – urząd – załatwianie spraw urzędowych – mObywatel, profil zaufany, Internetowe Konto Pacjenta, ePUAP
PAŃSTWO	EUROPA	ŚWIAT
– system polityczny: demokracja, autorytaryzm, totalitaryzm – reżim polityczny w Polsce po 1945 r. – konsekwencje autokratycznych sposobów rządzenia dla jednostki i społeczeństwa	– geneza powstania Unii Europejskiej – zasady funkcjonowania głównych instytucji UE: Rady Europejskiej, Rady Unii Europejskiej, Komisji Europejskiej, Parlamentu Europejskiego, Trybunału Sprawiedliwości UE	– polityczne, gospodarcze, społeczne i ekologiczne zależności między Polską a resztą świata – czynniki wpływające na bezpieczeństwo międzynarodowe i bezpieczeństwo Polski

– transformacja: ustrojowa, gospodarcza – demokratyzacja i czynniki jej sprzyjające – proces demokratyzacji Polski po 1989 r. – konsekwencje i skutki przemian politycznych i gospodarczych – demokratyczne państwo prawa – demokracja: większościowa, konstytucyjna; pośrednia i bezpośrednia – zagrożenia dla demokracji i przeciwdziałanie im – korupcja, nepotyzm – niski poziom aktywności obywateli – dezinformacja – populizm – wybory – zasady prawa wyborczego w Polsce – wybory większościowe i proporcjonalne – rodzaje prawa – cechy dobrego prawa – instytucje prawa cywilnego i rodzinnego – cechy i generacje praw człowieka – formy i przyczyny łamania praw i wolności człowieka – instytucje, mechanizmy i procedury ochrony praw i wolności człowieka – dane osobowe, dane wrażliwe, RODO – oszustwa internetowe – naruszenia danych osobowych i dóbr osobistych – rodzaje zatrudnienia: stosunek pracy, umowa o dzieło i umowa zlecenia, umowa o wolontariat, staże i praktyki – prawa i obowiązki pracownika i pracodawcy – ochrony praw pracowniczych	– wpływ Polski na działanie instytucji unijnych – polityki wspólnotowe – bilans członkostwa Polski w UE – cztery swobody jednolitego rynku – sposoby wpływania obywateli na politykę unijną – perspektywy integracji europejskiej – programy unijne i możliwości ich wykorzystania	– rola NATO i ONZ w kontekście bezpieczeństwa międzynarodowego – najważniejsze problemy globalne – koncepcja zrównoważonego rozwoju – organizacje obywatelskie a problemy globalne – globalne zależności ekonomiczne, w tym handel międzynarodowy, oraz ich wpływ na jakość życia ludzi na świecie – zasady odpowiedzialnej konsumpcji – patriotyzm gospodarczy – przyczyny i konsekwencje kryzysu klimatycznego – globalne i lokalne inicjatywy w kontekście zmian klimatycznych
--	--	---

- związki zawodowe - struktura władzy ustawodawczej - funkcje, kompetencje i organy Sejmu i Senatu - Zgromadzenie Narodowe - prace Sejmu i działalność posłów - informacja publiczna - komisje stałe, nadzwyczajne i śledcze - inicjatywa ustawodawcza - przebieg procesu stanowienia prawa w Polsce - wpływ obywateli na proces stanowienia prawa - pozycja ustrojowa, funkcje, prerogatywy i uprawnienia Prezydenta RP - Rada Ministrów i ministrowie - odpowiedzialność polityczna i konstytucyjna - wojewoda - administracja zespolona i niezespolona - służba cywilna - struktura władzy sądowniczej - sprawiedliwości - sądy: powszechne, wojskowe, administracyjne; Sąd Najwyższy - dwuinstancyjność - niezawisłość sędziów i niezależność sądów - Trybunał Konstytucyjny i Trybunał Stanu - skarga konstytucyjna - trójpodział władzy - partie polityczne - różnice programowe między partiami politycznymi - kampania wyborcza - sondaże i ich znaczenie - polityki publiczne - przejrzystość życia publicznego - narzędzia kontroli obywatelskiej - społeczeństwo obywatelskie - media masowe		
---	--	--

– krajobraz medialny w Polsce – przekazy medialne – manipulacje i dezinformacja w przekazach medialnych – relacje państwo–Kościół – rola Kościoła katolickiego przed 1989 r.		
--	--	--

Szczegółowe omówienie treści (w podziale na poszczególne jednostki lekcyjne) wraz z zakładanymi osiągnięciami uczniów w zakresie wiedzy i umiejętności jej zastosowania znajdują się w osobnym zestawieniu *Rozkład materiału i plan wynikowy do przedmiotu „edukacja obywatelska”*.

Osiągnięcia zostały rozpisane na pięć poziomów: **konieczne** (dopuszczający), **podstawowe** (dostateczny), **rozszerzające** (dobry), **dopełniające** (bardzo dobry), **wykraczające** (celujący). Kolorami oznaczono, które osiągnięcia dotyczą **rozumienia**, **zainteresowania** i **zaangażowania**. Istotne jest, że niezależnie od poziomu osiągnięć, uczeń powinien mieć możliwość rozwoju w każdym z tych trzech aspektów.

W zestawieniu wyróżniono też **wymagania fakultatywne** (oznaczone literą „F”) oraz **wykraczające poza podstawę programową** (oznaczone literą „R”), a uwzględnione w treściach nauczania zawartych w programie nauczania i podręczniku. Zestawienie prezentuje również rekomendowane **sposoby realizacji** (techniki i metody) oraz **monitorowania stopnia realizacji** osiągnięć (strategie uczenia się, sposoby gromadzenia dowodów poświadczających postępy uczniów i uczennic oraz sposoby oceniania).

W dalszej części programu jego autorzy podkreślają też, jak istotne jest różnicowanie sposobu oceniania osiągnięć i postępów ucznia, tak aby nie ograniczać się wyłącznie do oceniania za pomocą stopni.

IV. Procedury osiągnięcia szczegółowych celów edukacyjnych

Relacje i kultura pracy szkoły

Szkoła jako instytucja wpływa na postrzeganie demokracji przez uczennice i uczniów. Dużo skuteczniej kształci się postawy obywatelskie w instytucji, w której uczniowie doświadczają na co dzień rządów prawa, biorą udział w demokratycznych wyborach do władz samorządu uczniowskiego, mają wpływ na życie szkoły i mogą korzystać z procedur chroniących ich uczniowskie prawa.

W kształceniu obywatelskim zasadnicze znaczenie ma więc, **w jaki sposób szkoła tworzy przestrzeń do włączania uczniów w procesy decyzyjne** oraz jak nauczyciele i pracownicy szkoły komunikują się z młodymi ludźmi. Jeżeli edukacji obywatelskiej nie towarzyszy przestrzeń, w której uczniowie mogą otwarcie wyrazić swoje zdanie, a ich głos jest wysłuchiwany, efekt edukacyjny tego przedmiotu nie zostanie w pełni wykorzystany.

Rola nauczyciela

Autorzy programu nauczania „Masz wpływ” zakładają, że nauczyciel będzie jego współautorem, który nie tylko przygotowuje/adaptuje własny rozkład zajęć, autorskie scenariusze lekcji i aktywności oraz pomoce dydaktyczne z uwzględnieniem specyfiki szkoły, w której uczy, oraz konkretnej klasy, lecz także na bieżąco weryfikuje swoje plany, obserwując pracę uczniów podczas zajęć. Przygotowując zajęcia edukacji obywatelskiej, nauczyciel stara się indywidualizować zadania i dostosować je do zainteresowań oraz możliwości intelektualnych uczniów. Prowadzący powinien też uwzględniać mocne i słabe strony uczniów w kontaktach społecznych, które są niezbędne np. przy realizacji działań obywatelskich czy projektu edukacyjnego, a także podczas pracy w grupach i w parach.

Program nauczania „Masz wpływ” zgodnie z intencjami twórców podstawy programowej przedmiotu *edukacja obywatelska* zakłada, że nauczyciel przyjmuje rolę organizatora takich doświadczeń edukacyjnych, w których możliwe są: otwarta wymiana poglądów, samodzielna praca uczniów w małych zespołach lub w parach, realizacja indywidualnych działań obywatelskich i zespołowych projektów uczniowskich w szkole i poza szkołą (np. na terenie całej gminy, w społeczności lokalnej, na osiedlu).

Nauczyciel:

- swoją postawą i zaangażowaniem wzbudza pozytywne nastawienie uczniów do edukacji obywatelskiej i zaangażowania obywatelskiego,
- wspiera i docenia propozycje zgłaszane przez uczniów,
- aktywuje wewnętrzną motywację wszystkich uczniów, tworząc przestrzeń, w której mogą podejmować autonomiczne decyzje i działania,
- zachęca młodych ludzi do odważnego i twórczego rozwiązywania problemów,
- zachęca do próbowania, do wychodzenia poza schematy i własne przekonania,
- wzmacnia uczniów w sytuacji błędu czy porażki.

W przyjęciu takiej roli pomocne są : wiedza o skutecznych warunkach i strategiach uczenia się i oceniania, znajomość standardów organizacji procesu nauczania i uczenia się, dobre planowanie i organizacja zajęć (w tym metody portfolio i projektu) oraz dobór różnorodnych strategii oceniania. Wszystkie te elementy zostały uwzględnione w dalszej części programu nauczania „Masz wpływ”

Zgodnie z zalecanymi warunkami realizacji przedmiotu edukacja obywatelska od nauczyciela jest wymagane również zachowanie neutralności światopoglądowej i politycznej szczególnie w sprawach, co do których istnieją w polskim społeczeństwie różnice poglądów. Celem zajęć nie może być przekonanie uczniów do konkretnej opinii. Tym bardziej nie ma w czasie zajęć miejsca na agitację polityczną jakiegokolwiek formacji. Co do zasady nauczanie edukacji obywatelskiej ma więc charakter nie perswazyjny. Wyjątkiem są zasady i wartości wyznaczone przez Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej, uznawane za aksjologiczny fundament wspólnoty obywatelskiej, do których przyjęcia i internalizacji przedmiot edukacja obywatelska powinien zachęcać. Na nich powinny opierać się postawy patriotyczne rozwijane na zajęciach⁹.

Organizacja zajęć

Założenia podstawy programowej przedmiotu *edukacja obywatelska* same w sobie prowokują do rezygnacji z tradycyjnego sposobu nauczania. Rekomendujemy zatem, by organizacja zajęć według programu „Masz wpływ” sprowadzała do minimum taki sposób nauczania i organizacji przestrzeni w klasie, w której uczniowie pracują indywidualnie, siedząc zwróceniu ku tablicy.

Większość zadań w trakcie lekcji warto realizować w parach i grupach zadaniowych, zaś projekty edukacyjne – w kilkuosobowych zespołach. Każde zajęcia są okazją do rozmowy, dyskusji lub debaty. Działania obywatelskie i projekt edukacyjny oraz wybrane aktywności i zadania proponowane w podręczniku mogą być realizowane poza murami szkolnymi.

Wymaga to oczywiście takiego zorganizowania przestrzeni, by uczniowie mogli łatwo się przemieszczać, zmieniać zespoły, prezentować wyniki prac w grupach. Dzięki temu zyskają poczucie, że nie są to standardowe zajęcia przedmiotowe, ale unikalna przestrzeń umożliwiająca realne zrozumienia otaczających ich zjawisk, pobudzająca zainteresowania sprawami publicznymi i zachęcająca do podjęcia realnego działania. Ważne jest więc, by lekcje odbywały się w sali, w której zmiana układu ławek jest możliwa. Nauczyciel powinien także zadbać o miejsce służące do ekspozycji prac uczniowskich, na przykład schematów, map mentalnych czy plakatów. Przy wybranych ćwiczeniach przewidzianych w programie „Masz wpływ” niezbędny jest też szybki dostęp do komputerów i Internetu.

⁹ Rozporządzenie Ministra Edukacji zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia (Dz.U. 2025r. poz. 382).

Materiały źródłowe

Rozporządzenie Ministra Edukacji zmieniające rozporządzenie w sprawie podstawy programowej kształcenia ogólnego dla liceum ogólnokształcącego, technikum oraz branżowej szkoły II stopnia (Dz.U. z 2025 r., poz. 382).

Rozporządzenie Ministra Edukacji zmieniające rozporządzenie w sprawie ramowych planów nauczania dla publicznych szkół (Dz.U. z 2025 r., poz. 363).

U. Małek, O. Napiontek, K. Paździor, A. Rabiega, O. Wasilewska, J. Witkowski, Ł. Zamęcki, M. Zaremba, *Edukacja obywatelska. Komentarz metodyczny do podstawy programowej przedmiotu*, Ministerstwo Edukacji Narodowej i Instytut Badań Edukacyjnych – Państwowy Instytut Badawczy 2025.

Zalecenia dotyczące oceniania. Wyniki prac zespołu funkcjonalnego, Instytut Badań Edukacyjnych – Państwowy Instytut Badawczy,
https://ibe.edu.pl/images/Zmiany_w_szkolach/Rekomendacje/Zalecenia_dotyczace_oceniania_Wyniki_prac_zespołu_funkcjonalnego_IBE_BIP.pdf

Profil absolwenta i absolwentki. Droga do zmian w edukacji. Etap II: szkoły ponadpodstawowe, Wersja robocza do konsultacji w grupach roboczych od 15.04.2025,
https://ibe.edu.pl/images/Zmiany_w_szkolach/Materialy/Profil_absolwenta_i_absolwentki_ponadpodstawowe_druga_wersja_do_konsultacji.pdf

K. Pijanowska, M. Ostrowska, *Motywacji da się nauczyć*, cz. 1 i cz. 2,
<https://ceo.org.pl/motywacji-da-sie-nauczyc-czesc-1/>

Vademecum dla nauczycieli szkół ponadpodstawowych. Jak wspierać uczniów w samodzielnym uczeniu się, Instytut Badań Edukacyjnych 2024,
https://www.ibe.edu.pl/images/publikacje/Samodzielne%20uczenie/VADEMECUM_Nauczyciele_PP.pdf

Czas na szkołę doceniania. Praktycznie o ocenianiu jako uczeniu się, praca zbiorowa, Centrum Edukacji Obywatelskiej 2024.

S. Żmijewska-Kwiręg, *Jak pięć strategii oceniania kształtującego pomaga tworzyć warunki sprzyjające uczeniu się?*
<https://sus.ceo.org.pl/material/jak-piec-strategii-oceniania-ksztaltujacego-pomaga-tworzyc-warunki-sprzyjajace-uczeniu-sie/>

A. Mikulska, *Analiza prac uczniowskich – praktyka współpracy nauczycieli*,
<https://globalna.ceo.org.pl/material/analiza-prac-uczniowskich-praktyka-wspolpracy-nauczycieli/>

K. Banul, T. Schimanek, A. Winiarska, *Praktyczny przewodnik po petycjach*, Fundacja Instytut Spraw Publicznych 2016,
<https://www.isp.org.pl/pl/publikacje/praktyczny-przewodnik-po-petycjach>

M. Bogusławska, A. Wenda, *Jak prowadzić z uczniami edukacyjne projekty badawcze? Przewodnik*, Fundacja Centrum Edukacji Obywatelskiej 2021,
https://szkoladlainnowatora.ceo.org.pl/wp-content/uploads/2020/12/przewodnik_po_realizacji_projektow_badawczych.pdf

Dwa kolory – między buntem a posłuszeństwem. Scenariusze szkolnych wydarzeń patriotycznych, Centrum Myśli Jana Pawła II 2022,

<https://www.centrumjp2.pl/plik/scenariusze-szkolnych-wydarzen-patriotycznych/>

A. Derda, A. Jarmuż, J. Ziętkowska, *Ćwiczenia dla wzmocnienia. Jak zrobić projekt zespołowy i dalej lubić ludzi? Poradnik dla młodzieży*, Fundacja Centrum Edukacji Obywatelskiej 2022, <https://angazuj.ceo.org.pl/material/o-publikacji-proces-grupowy-2/>

Pogadajmy: Jak rozmawiać o poglądach – z rodziną, znajomymi i kolegami, Fundacja Nowej Wspólnoty,

https://polskidialog.pl/wp-content/uploads/2024/02/Poradnik-dobrej-rozmowy_compressed

A. Samel, J. Witkowski, *Przewodnik metodyczny dla nauczycieli i nauczycielek „Edukacja o polityce”*, Fundacja Centrum Edukacji Obywatelskiej 2018,

<https://opolityce.ceo.org.pl/material/edukacja-o-polityce-przewodnik-metodyczny/>

M. Tragarz, A. Samel, K. Starzyk, *Szkoła demokracji. Praktyczny poradnik o współdecydowaniu w szkole*, Fundacja Centrum Edukacji Obywatelskiej 2014,

https://angazuj.ceo.org.pl/wp-content/uploads/sites/4/2021/09/szkola_demokracji_praktyczny_poradnik_o_wspoldecowaniu_w_szkole.pdf

Portale edukacyjne

<https://zpe.gov.pl/> – Zintegrowana Platforma Edukacyjna

<https://zwolnienizteorii.pl/> – platforma edukacyjna, która wspiera realizację projektów społecznych

https://learning-corner.learning.europa.eu/index_pl – kącik edukacyjny poświęcony UE

<https://www.mlodzielowarada.pl> – portal poświęcony młodzieżowym radom oraz aktywności młodzieży na poziomie lokalnym, Fundacja Civis Polonus

<https://biblioteka.ceo.org.pl/> – biblioteka materiałów edukacyjnych Centrum Edukacji Obywatelskiej

<https://partycypacjaobywatelska.pl/> – portal poświęcony formom aktywności obywatelskiej (m.in. budżetom obywatelskim, inicjatywom oddolnym, konsultacjom społecznym), Fundacja Stocznia

<https://obywatelskihit.pl/> – portal z materiałami do edukacji obywatelskiej oraz historii najnowszej

<https://polska.gemmeurope.org/edukacja> – portal poświęcony mediacji jako alternatywnemu sposobowi rozwiązywania sporów (scenariusze warsztatów i symulacji mediacji i rozpraw z mediacją, możliwość kontaktu ws. organizacji „Spotkania edukacyjnego o mediacji”), sekcja polska Europejskiego Stowarzyszenia Sędziów na Rzecz Mediacji GEMME

Organizacja materiału w podręczniku „Masz wpływ”

Podręcznik „Masz wpływ”, cz. 1 ma przejrzystą konstrukcję – składa się z sześciu rozdziałów odpowiadających wszystkim celom ogólnym i wymaganiom szczegółowym z działów I–IV i wymaganiami 1–6 z działu V podstawy programowej. W pierwszej części są też prezentowane zagadnienia obejmujące 9 wymagań fakultatywnych, 18 propozycji działań obywatelskich oraz 2 projekty badawcze. Każdy rozdział składa się z kilku jednostek tematycznych. Wszystkie treści zostały zaprezentowane w atrakcyjny i zróżnicowany sposób. W każdej lekcji w podręczniku znajdują się: teksty, materiały źródłowe, zdjęcia, schematy, tabele, wykresy itp.

Intencją autorów podręcznika było sprawić, by każdy uczeń i uczennica – dzięki dostarczonym treściom i propozycjom aktywności w każdej jednostce lekcyjnej – mógł połączyć zdobywaną wiedzę i umiejętności z realnymi działaniami. Pomaga w tym powtarzalny sposób organizacji i wyróżnienia treści w każdej lekcji oraz na zakończenie każdego rozdziału.

- **Na tej lekcji** – wyszczególnienie głównych treści podpowiada, co w danym temacie jest najważniejsze.
- **Treść zasadnicza** – teksty z najważniejszymi wiadomościami na dany temat.
- **Przykład** – różnorodne ciekawe przykłady, często nawiązujące do życia codziennego, które pomagają uczniowi lepiej zrozumieć omawiane zagadnienia.
- **Masz wpływ** – informacje, które mają skłonić ucznia do różnorodnych działań.
- **W praktyce** – przestrzeń na analizę konkretnych sytuacji, pomagająca kształcić umiejętności i stosować wiedzę zdobytą na lekcji; zawiera instrukcje krok po kroku lub konkretne scenariusze działań.
- **To budzi kontrowersje** – zawiera fragmenty tekstów, dzięki którym uczeń zapoznaje się z różnymi opiniami na temat zjawisk z życia społecznego.
- **Twoja kolej!** – ta sekcja obejmuje zamieszczone pod poszczególnymi zagadnieniami polecenia, dzięki którym uczeń może wykorzystać wiedzę i umiejętności w praktyce.
- **Podsumowanie** – sekcja z najważniejszymi informacjami z danego rozdziału podanymi w przejrzystej formie. Dzięki nim uczeń porządkuje i utrwala zdobytą wiedzę i umiejętności.
- **Sprawdź się** – zadania umieszczone po każdym dziale umożliwiają doskonalenie umiejętności i sprawdzenie poziomu wiedzy.
- **Pytania do refleksji** – zamieszczone na marginesach stron pytania pomagają w głębszym zrozumieniu czytanego tekstu, zachęcając do analizy, interpretacji i wyciągania własnych wniosków.
- **Czy wiesz, że...** – ciekawostki, dzięki którym uczeń poznaje dodatkowe, interesujące informacje związane z tematyką lekcji.
- **Przypomnij sobie** – informacje, które pomogą uczniom odświeżyć znajomość wiadomości ze szkoły podstawowej.

- **Sekcja oznaczona symbolem „F”** – treści fakultatywne do decyzji nauczyciela.
- **Wyboldowane słowa** – wyjaśnienie trudniejszych pojęć, które warto zapamiętać.
- **Konstytucja RP** – odniesienia, które pozwalają zapoznać się z tekstem *Konstytucji RP*.
- **Projekt edukacyjny / Działanie obywatelskie** – odniesienia wprowadzające do konkretnego projektu lub działania obywatelskiego.

Czemu służą poszczególne elementy podręcznika?

Wprowadzenie

W tej części znajdziesz cenne wskazówki i inspiracje niezbędne do realizacji projektów i działań obywatelskich oraz kształtowania umiejętności powiązanych z treściami omawianymi na lekcjach.

Działania obywatelskie

Projekt społeczny

Projekt badawczy

Jak kształtować ważne umiejętności?

Przykład

Ciekawe przykłady, często nawiązujące do życia codziennego, pomogą Ci lepiej zrozumieć omawiane zagadnienia.

Masz wpływ

Informacje, które zainspirują Cię do różnorodnych działań w przestrzeni publicznej.

W praktyce

Analiza konkretnych sytuacji pomoże Ci stosować umiejętności i wiedzę zdobyte na lekcji.

To budzi kontrowersje

Dzięki lekturze tekstów publicystycznych zapoznasz się z różnymi opiniami na temat zjawisk z życia społecznego.

Pytania do refleksji

Pomagają w głębszym zrozumieniu czytanego tekstu, mobilizując do analizy, interpretacji i wyciągania własnych wniosków.

Tvoja kolej!

Wykonanie poleceń zamieszczonych pod omówieniami poszczególnych zagadnień pozwoli Ci wykorzystać wiedzę w praktyce.

Podsumowanie

Na tych stronach znajdziesz najważniejsze informacje z danego rozdziału podane w przejrzystej formie. Dzięki nim uporządkujesz i utrwalisz zdobytą wiedzę.

Sprawdź się!

Zadania umieszczone po każdym dziale umożliwią Ci doskonalenie umiejętności i sprawdzenie poziomu wiedzy.

F

Treści fakultatywne, do decyzji nauczyciela.

Ten symbol przypomina, że rozwiązania poleceń należy zapisywać nie w podręczniku, lecz w zeszytach.

Przypomnij sobie

Te informacje pomogą Ci przypomnieć sobie wiedzę ze szkoły podstawowej.

Na tej lekcji

Lista głównych zagadnień omawianych na lekcji podpowie Ci, co w danym temacie jest najważniejsze.

Konstytucja RP
art. 10 ust. 2

Odniesienia na marginesie pozwolą Ci zapoznać się z tekstem *Konstytucji RP*.

Czy wiesz, że...

Dzięki ciekawostkom dowiesz się interesujących rzeczy związanych z tematyką lekcji.

Kuratorium oświaty – urząd administracji rządowej...

Wyjaśnienie trudniejszych pojęć, które warto zapamiętać.

Integralną częścią programu nauczania i podręcznika jest też poprzedzająca wszystkie rozdziały sekcja **Wprowadzenie**, która zawiera wskazówki i inspiracje niezbędne do realizacji **projektów** i **działań obywatelskich** oraz kształtowania **umiejętności przedmiotowych**. Warto zacząć zajęcia edukacji obywatelskiej właśnie od tej sekcji – od

wprowadzenia do specyfiki przedmiotu, wyjaśnienia znaczenia działań obywatelskich i projektu oraz zaimplementowania w samodzielnej pracy wskazówek dotyczących rozwijania umiejętności przedmiotowych. Można też omówić sposób organizacji materiału w podręczniku, by uczniowie najlepiej wykorzystywali go podczas pracy na lekcji i w domu.

Standardy organizacji procesu nauczania i uczenia się¹⁰

1. Warto pamiętać, że celem głównym procesu nauczania i uczenia się (także na zajęciach edukacji obywatelskiej) jest **rozwój wszystkich uczniów i uczennic**. Cele nauczania odnoszą się do wiedzy i umiejętności przedmiotowych, kompetencji przekrojowych, społecznych i osobistych oraz internalizacji wartości. W procesie nauczania uwzględnia się też **rozwój sprawczości**.

Sekcja „Twoja kolej!” i „Masz wpływ” w podręczniku „Masz wpływ” towarzyszącym temu programowi mają na celu uruchomienie osobistej refleksji i zaangażowania uczniów, by już w trakcie zajęć dostrzegali swoje możliwości oddziaływania na najbliższe otoczenie, wzmacniali kompetencje niezbędne do podjęcia aktywności społecznej oraz identyfikowali projekty i przedsięwzięcia, w które mogą się zaangażować.

2. Nauczyciele wspierają **motywację wewnętrzną uczniów**, ograniczając stosowanie narzędzi odwołujących się do motywacji zewnętrznej (np. stopnie). Młodzi ludzie przejmują **odpowiedzialność za własne uczenie się**, czemu sprzyjają stosowane przez nauczycieli sposoby monitorowania i oceniania.

W *Rozkładzie materiału i planie wynikowym do przedmiotu „edukacja obywatelska”* załączone są rekomendowane sposoby monitorowania i oceniania na zajęciach edukacji obywatelskiej. W dalszej części programu przybliżone są też różnorodne strategie monitorowania, które wspierają rozwój uczniów.

3. Nauczyciele przedmiotu *edukacja obywatelska* wspierają **rozwój kompetencji metapoznawczych** (np. refleksja, analiza własnego myślenia).

W każdej lekcji w podręczniku są umieszczone pytania uruchamiające refleksję uczniów nie tylko o danym zagadnieniu czy przykładzie, lecz także o własnym uczeniu się, zachęcające do rozważania własnej postawy w danym obszarze.

4. W **planowaniu procesu nauczania i uczenia się nauczyciel** odwołuje się do: podstawy programowej edukacji obywatelskiej, wiedzy o dotychczasowym poziomie wiedzy i umiejętności uczniów, wiedzy o nauczanej dziedzinie i o samym procesie uczenia się. Planowanie jest zgodne z zasadami uniwersalnego projektowania, aby zapewnić jak najlepsze warunki umożliwiające postępy wszystkim uczniom.

Podręcznik „Masz wpływ” i towarzyszący mu program nauczania realizują wszystkie cele zawarte w podstawie programowej. Specjalnymi oznaczeniami wyróżniono treści fakultatywne, działania obywatelskie, projekt edukacyjny oraz odwołania do wiedzy ze szkoły podstawowej. W poszczególnych aktywnościach podkreślono znaczenie odwołania się do osobistych kompetencji i doświadczeń.

¹⁰ Na podstawie: *Zalecenia dotyczące oceniania. Wyniki prac zespołu funkcjonalnego*, Instytut Badań Edukacyjnych – Państwowy Instytut Badawczy, https://ibe.edu.pl/images/Zmiany_w_szkolach/Rekomendacje/Zalecenia_dotyczace_oceniania_Wyniki_prac_zespołu_funkcjonalnego_IBE_BIP.pdf, s. 5–9.

5. W planowaniu uwzględnia się: **cele edukacyjne i oczekiwane osiągnięcia, sposoby weryfikacji stopnia ich realizacji** oraz adekwatne do celów i potrzeb edukacyjnych osób uczących się **metody nauczania**. Planowanie odbywa się na poziomie mikro, dotyczącym pojedynczych lekcji lub zadań, oraz makro, obejmującym np. cały dział programowy lub realizację celów całego programu nauczania przedmiotu *edukacja obywatelska*.

Planowaniu na poziomie makro służą pytania wiodące do działów zawarte w podstawie programowej, planowaniu na poziomie mikro – propozycje kluczowych treści zamieszczone przez autorów i autorki podręcznika „Masz wpływ” przed każdą lekcją.

6. W codziennej pracy nauczyciele wykorzystują **metody i strategie nauczania** i oceniania zgodne z obowiązującą wiedzą naukową i dostosowane do edukacyjnych potrzeb uczniów oraz specyfiki przedmiotu *edukacja obywatelska*.

W *Rozkładzie materiału i planie wynikowym do przedmiotu „edukacja obywatelska”* dołączonym do programu nauczania „Masz wpływ” są wyszczególnione rekomendowane sposoby/metody realizacji zajęć. W dalszej części programu przybliżono też optymalne metody i techniki pracy z uczniami, które sprzyjają skutecznemu uczeniu się oraz wzmacniają poczucie sprawczości.

7. Proces oceniania na edukacji obywatelskiej obejmuje:

- a) ocenę osiągnięć i ustalenie poziomu wiedzy i umiejętności oraz informowanie o nich uczniów i rodziców,
- b) ocenianie wspierające, które kształtuje dalsze kroki i działania edukacyjne w procesie dydaktycznym,
- c) ocenianie własnych postępów przez osoby uczące się.

Wśród strategii rekomendowanych w programie nauczania „Masz wpływ” znajdują się te, które angażują nauczycieli edukacji obywatelskiej (np. obserwacje, aktywizowanie metapoznania, sprawdzanie wiedzy i umiejętności, informacja zwrotna) oraz samych uczniów (np. samoocena i ocena koleżeńska, pytania metapoznawcze, portfolio).

8. Efektywne nauczanie wiąże się z wykorzystaniem **różnorodnych sposobów monitorowania postępów i efektów**. Warunkiem jest **bieżące monitorowanie**, odnoszące się do określonych celów i kryteriów, uwzględniające osiągnięcia w zakresie kompetencji przedmiotowych, poznawczych, społecznych i osobistych. W bieżącym monitorowaniu można wykorzystywać różne dowody uczenia się (np. sprawdziany, kartkówki, zadania i pytania sprawdzające, obserwacje, analizy prac uczniów, uczniowskie portfolio).

W *Rozkładzie materiału i planie wynikowym do przedmiotu „edukacja obywatelska”* dołączonym do programu nauczania „Masz wpływ” zostały uwzględnione rekomendowane sposoby/metody monitorowania postępów uczniów. W dalszej części programu nauczania przybliżono też optymalne strategie monitorowania i oceniania, które wzmacniają proces uczenia się.

Motywacja wewnętrzna uczniów na zajęciach edukacji obywatelskiej

Zgodnie z teorią autodeterminacji poziom motywacji uczniów na zajęciach edukacji obywatelskiej zależy od stopnia zaspokojenia trzech potrzeb psychologicznych: **autonomii**, czyli potrzeby wyboru tego, co i jak robimy; **przynależności**, czyli potrzeby dotyczącej związku z innymi, szczerzej więzi oraz wzajemnego troszczenia się o siebie; **kompetencji**, czyli potrzeby rozwoju, nabywania nowej wiedzy i umiejętności, a także ich prezentowania.

Sposoby tworzenia na zajęciach edukacji obywatelskiej odpowiednich warunków dla zaspokojenia potrzeby:

- **autonomii** – np. wyjaśnianie celów danego działania, możliwość wyboru działania obywatelskiego lub sposobu realizacji danej aktywności w klasie; możliwość wyboru grupy/pary; możliwość realizacji zadania dodatkowego lub odmowy realizacji jakiegoś zadania; przestrzeń do podejmowania decyzji przez uczniów, akceptacja przyjętych strategii uczniowskich, przestrzeń do wyrażania opinii, także odmiennych od reszty; przestrzeń do samodzielnego planowania,
- **kompetencji** – np. określanie i wyjaśnianie celu każdej lekcji i formy pracy; pytania metapoznawcze, pozwalające uczniom monitorować własny postęp; możliwość uczenia się we współpracy; możliwość prezentacji wyników pracy nad wykonaniem zadania; ograniczenie liczby przyznawanych stopni; możliwość wyboru poziomu trudności zadania,
- **przynależności** – np. wysłuchanie uczniów; konsekwentne dbanie o to, by uczniowie słuchali się wzajemnie; częsta praca w parach/grupach; tworzenie okazji do prezentacji różnych perspektyw i opinii, bez ich oceniania czy wartościowania; organizowanie lekcji z wykorzystaniem różnych sposobów wzajemnego nauczania; akceptacja błędów, docenianie pomysłów; podkreślanie siły grupy/klasy na zajęciach edukacji obywatelskiej¹¹.

Planowanie zajęć z edukacji obywatelskiej

Projektowanie uniwersalne w edukacji (ang. *Universal Design for Learning* – UDL), zwane też projektowaniem dostępnym, stanowi zestaw popartych badaniami zasad, w myśl których nauczyciel organizuje wszystkie swoje działania, by maksymalizować możliwości uczenia się każdego ucznia¹². Dzięki przestrzeganiu tych zasad:

- formułowane cele są wyzwaniem rozwojowym dla wszystkich uczniów w jednakowym stopniu,
- wykorzystywane materiały są zaprojektowane na tyle elastycznie, żeby każdy uczeń miał dostęp do przedstawianej w nich treści,
- zastosowane metody uczenia się i nauczania są na tyle zróżnicowane, że dostarczają odpowiednich doświadczeń, wyzwań i wsparcia wszystkim uczniom,

¹¹ K. Pijanowska, M. Ostrowska, *Motywacji da się nauczyć*, cz. 1 i cz. 2, <https://ceo.org.pl/motywacji-da-sie-nauczyc-czesc-1/>

¹² Na podstawie: *Vademecum dla nauczycieli szkół ponadpodstawowych. Jak wspierać uczniów w samodzielnym uczeniu się*, Instytut Badań Edukacyjnych, 2024, https://www.ibe.edu.pl/images/publikacje/Samodzielne%20uczenie/VADEMECUM_Nauczyciele_PP.pdf, s. 64–66.

- monitorowanie osiągnięć uczniów i ich ocenianie przyjmuje postać trafnych, bieżących informacji, które pomagają nauczycielom na bieżąco organizować i modyfikować sytuacje edukacyjne maksymalizujące uczenie się.

Powyższe zasady obejmują trzy grupy działań:

- zapewnienie różnorodnych środków przekazu informacji w czasie zajęć dydaktycznych,
- zapewnienie możliwości ekspresji w różnorodnej formie i prezentowania swoich osiągnięć edukacyjnych,
- zapewnienie różnorodnych form motywowania do pracy.

Możliwe sposoby dostosowywania treści i aktywności do specjalnych potrzeb

Zgodnie z ustawą o systemie oświaty¹³ wymagania edukacyjne dostosowuje się do indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz możliwości psychofizycznych ucznia posiadającego:

- orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego,
- orzeczenie o potrzebie indywidualnego nauczania,
- opinię poradni psychologiczno-pedagogicznej, w tym poradni specjalistycznej, o specyficznych trudnościach w uczeniu się lub inną opinię poradni psychologiczno-pedagogicznej, w tym poradni specjalistycznej, wskazującą na potrzebę takiego dostosowania.

Ponadto dostosowanie takie może dotyczyć osób, które nie mają wskazanego powyżej orzeczenia lub opinii, ale są objęte pomocą psychologiczno-pedagogiczną w szkole (na podstawie rozpoznania indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz indywidualnych możliwości psychofizycznych dokonanego przez nauczycieli i specjalistów). Z tego względu tak ważne jest zapoznanie się z dokumentacją ucznia lub uczennicy, przy czym dostosowanie wymagań edukacyjnych nie powinno być mniejsze niż określone w podstawie programowej edukacji obywatelskiej.

Realizując program nauczania edukacji obywatelskiej, musimy pamiętać, że dostosowania i modyfikacje to dwie różne formy wsparcia uczniów i uczennic. Nie obniżamy wymagań edukacyjnych wobec uczniów i uczennic, tylko dostosowujemy je do potrzeb i możliwości psychofizycznych każdego z nich. Dostosowania dotyczą procesu edukacyjnego, czyli:

- zasad pracy na lekcjach (indywidualizacja, wymagania realizowane na poziomie koniecznym lub podstawowym, stopniowanie trudności, dzielenie zadań na etapy, szczególnie w czasie realizacji działań i projektów obywatelskich, czas pracy),
- organizacji nauczania (zadaniowość, praca na konkretach – w przypadku zarówno instrukcji i zadań, jak i poszczególnych przykładów, odpowiednie materiały ćwiczeniowe, np. wykorzystujące wizualizację treści i poleceń w podręczniku, tzw. przestrzeń dostępna dla wszystkich),
- metod i form pracy skrojonych do możliwości ucznia, zróżnicowanych w taki sposób,

¹³ Art. 44b ust. 8 pkt 1 ustawy z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty [Dz.U. 2023, poz. 2572].

aby rozwijało się w nim poczucie sprawstwa (podział zadań w projekcie obywatelskim na mniejsze części, stosowanie planu aktywności, praca z szablonami i schematami zadań),

- udzielania informacji na temat postępów w nauce i sprawdzania kształconych umiejętności czy wiedzy (stosowanie informacji zwrotnej – wskazywanie pozytywnych aspektów pracy i wzmacnianie pozytywnych zachowań, rozpoznawanie możliwości, potrzeb i przyczyn ewentualnych niepowodzeń, wyznaczanie kierunków pracy na przyszłość, dostosowanie form i sposobów sprawdzania wiedzy i umiejętności do możliwości i potrzeb uczniów).

Modyfikacje są związane z ograniczeniem:

- treści nauczania, które zostały rozszerzone w programie nauczania lub podręczniku – bazą są tu wymagania określone w podstawie programowej,
- trudniejszych zadań lub zadań związanych z umiejętnościami, których nie mają uczniowie i uczennice ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi,
- liczby zadań wykonywanych w czasie lekcji czy zadań domowych.

Podstawą opracowania modyfikacji i dostosowań są informacje zawarte w dokumentacji szkolnej ucznia lub uczennicy. Zakres dostosowań i modyfikacji powinien być racjonalny, czyli dobrze zaplanowany, oparty na pragmatycznych zasadach, a przede wszystkim – praktyczny. Ważne zapewnienie odpowiednich warunków edukacji i równego dostępu wszystkim uczniom i uczennicom, a także ich umiejętne włączanie w życie szkoły, m.in. przez lekcje edukacji obywatelskiej. Bardzo ważne jest określenie zasad współpracy w grupie rówieśniczej, tak aby możliwe stało się pełne wykorzystanie potencjału i możliwości wszystkich uczniów.

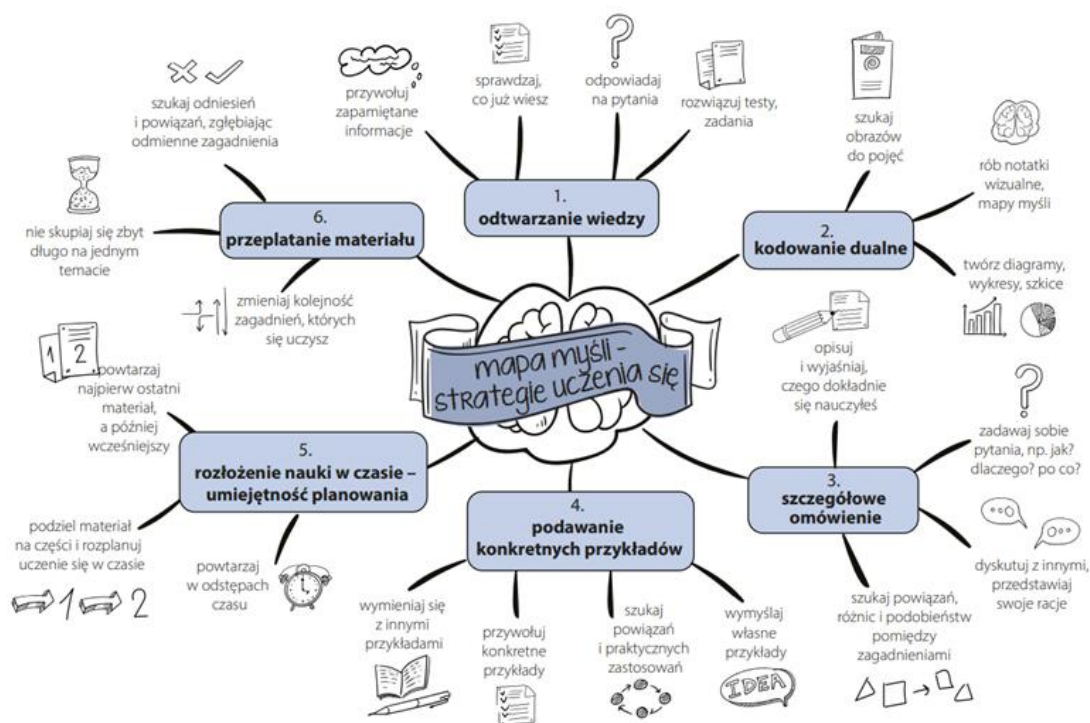
Przygotowując uczniów do działań obywatelskich i projektowych, a także pracy z podręcznikiem, należy wyjaśnić – już na początku – czemu służą poszczególne elementy podręcznika (patrz s. 3), a następnie odnosić się do nich w trakcie zajęć lekcyjnych. Ugruntowany schemat pracy i stałe punkty odniesienia na zajęciach dają poczucie bezpieczeństwa, co wspiera proces uczenia się.

Kiedy realizowany jest nowy temat, warto sięgać po przykłady i schematy ilustrujące dane zagadnienie. Należy również sprawdzać poziom zrozumienia (nie tylko zagadnień merytorycznych, lecz także poleceń do zadań) kierując pytania sprawdzające zrozumienie do całej klasy i poszczególnych uczniów.

W przypadku pracy w grupie, działań obywatelskich realizowanych w zespołach czy projektów obywatelskich nie należy wykluczać uczniów, którzy mają trudności z kontaktami społecznymi w klasie, i np. zwalniać ich z danych aktywności. Warto w takiej sytuacji zadbać o to, aby mieli obok siebie osobę, z którą mogą lub chcą wykonywać zadanie grupowe. Na ćwiczenie umiejętności społecznych należy wykorzystywać każdą okazję, a praca w parach powinna stać się stałym elementem edukacji obywatelskiej.

Strategie wspierające samodzielne uczenie się¹⁴

Dla trwałego i głębokiego uczenia się istotne jest stosowanie podczas zajęć i samodzielnej pracy takich strategii, które wspierają zapamiętywanie i wykorzystywanie w różnych kontekstach rozwijanej wiedzy i umiejętności. Według badań sześć strategii wymienionych na schemacie poniżej pomaga się uczyć – niezależnie od wieku osoby uczącej się oraz omawianych treści. Można je bez trudu zastosować na zajęciach edukacji obywatelskiej, a także ćwiczyć uczniów i uczennice w ich systematycznym wykorzystywaniu podczas pracy własnej.

Źródło: *Vademecum dla nauczycieli szkół ponadpodstawowych. Jak wspierać uczniów w samodzielnym uczeniu się*, s. 43.

Odtwarzanie wiedzy

Istotą tej strategii nie jest weryfikacja wiedzy i ocena ucznia, tylko wsparcie go w procesie utrwalania tego, co już potrafi, i identyfikacja tego, co jeszcze musi powtórzyć. Uczeń zapoznaje się z nowym materiałem, a następnie samodzielnie odpowiada na pytania dotyczące poznanego tekstu (pytania w podręczniku pod tematem, quiz, aplikacje internetowe itp.) lub robi własne notatki.

Kodowanie dualne

Podczas prezentowania nowych zagadnień nauczyciel korzysta z różnych formatów, najczęściej wizualnego i słuchowego. Ważne, aby komunikaty w obu rejestrach były zrozumiałe dla uczniów, a tekst i obrazy tworzyły jednoznaczne skojarzenia. Podwójne kodowanie pomaga uczniom lepiej przyswoić informacje, zwiększyć ilość zapamiętywanych wiadomości, lepiej utrwalić je w pamięci długotrwałej. Tę strategię

¹⁴ Na podstawie: *Vademecum dla nauczycieli szkół ponadpodstawowych. Jak wspierać uczniów w samodzielnym uczeniu się*, Instytut Badań Edukacyjnych, 2024, https://www.ibe.edu.pl/images/publikacje/Samodzielne%20uczenie/VADEMECUM_Nauczyciele_PP.pdf, s. 29–42.

wykorzystujemy także np. wtedy, gdy prosimy ucznia o wykonanie rysunków do notatki zapisanej na tablicy lub stworzenie mapy myśli podczas wykładu nauczyciela bądź samodzielnej lektury.

Szczegółowe omówienie

W tej strategii ważne jest zaplanowanie czasu na lekcji na wytłumaczenie przez uczniów danego zagadnienia własnymi słowami, np. w ramach odpowiedzi na pytania: *Dlaczego? Co to dla mnie znaczy? Czego nowego się dowiedziałam/dowiedziałem?*. Chodzi o wyjaśnianie własnymi słowami, a nie streszczanie. Tylko wtedy ta strategia wspiera ucznia w aktywnym przyswojeniu omawianego materiału, pomaga zorganizować nowe informacje, połączyć je z posiadaną wiedzą oraz nadać osobisty sens poznawanym treściom.

Podawanie konkretnych przykładów

Ważne jest, by w trakcie omawiania nowych treści uczniowie podawali samodzielnie jak najwięcej konkretnych przykładów. Pomaga to zrozumieć abstrakcyjne i nowe pojęcia oraz ułatwia powiązanie nowej wiedzy z własnym doświadczeniem oraz skonfrontowanie go z doświadczeniami innych osób w klasie. Wielość perspektyw wspiera analizowanie problemu oraz wychodzenie z własnych schematów myślowych i przekonań.

Rozłożenie nauki w czasie

To kilkukrotne powtarzanie w odstępach czasu, powracanie do tego samego materiału na zasadzie: najpierw ostatni materiał, a później wcześniejszy, a także dzielenie materiału na części. Kilkukrotne powtórzenie treści pomaga zniwelować luki w wiedzy, a zdobyte informacje stają się lepiej zakorzenione w pamięci. Powtarzanie kluczowych zagadnień pomaga głębiej je zrozumieć i połączyć w całość z innymi tematami. Podział materiału na części i rozplanowanie uczenia się w czasie uczy systematyczności i sprawia, że mniejsze porcje informacji stają się łatwiejsze do opanowania.

Przeplatanie materiału

Przeplatając ze sobą różne treści, nauczyciel stwarza uczniom okazję do identyfikowania problemów na nowo i określania procedur wykonania zadania, poszukiwania odniesień i powiązań przez zgłębianie odmiennych zagadnień. Aby wykonać zadanie, uczeń musi kilkakrotnie przywołać utrwaloną wiedzę. Dzięki temu więcej czasu zajmuje się zagadnieniem, łączy różne treści i aktywnie je przetwarza, a tym samym – trwale zapamiętuje.

Uczenie się przez działanie i cykl Kolba

Najbardziej efektywne uczenie się to takie, które jest oparte na konkretnym, bliskim uczniom doświadczeniu oraz tworzy warunki do szybkiego wykorzystania zdobytej wiedzy i umiejętności poza szkolnymi ramami.

Tradycyjne podejście do nauczania zakłada, że powinno się je zaczynać od zapoznania uczniów z określoną teorią i dopiero potem ewentualnie przejść do ćwiczeń praktycznych. W uczeniu się przez doświadczenia dopuszcza się także odwrotny kierunek – to działania praktyczne implikują i porządkują wiedzę, zwłaszcza utrwaloną i możliwą do zastosowania.

Uczenie się przez doświadczenie to zatem proces zdobywania wiedzy, w którym wiodącą rolę odgrywa praktyka i bezpośredni kontakt z otaczającą ucznia rzeczywistością. Graficzne przedstawienie tego procesu to tzw. cykl Kolba, który obejmuje cztery etapy:

1. konkretne doświadczenie,
2. analiza, obserwacja, refleksja,
3. teorie, wnioski,
4. zastosowanie, działanie, sprawdzanie.

Podczas zajęć edukacji obywatelskiej realizowanych w układzie proponowanym w programie nauczania i podręczniku „Masz wpływ” uczennice i uczniowie niejednokrotnie odwołują się do osobistych doświadczeń – tych wcześniejszych i tych zdobywanych w trakcie zajęć. Podręcznik stwarza również warunki do wykorzystania wszystkich etapów cyklu uczenia się:

- uczniowie systematycznie wykorzystują swoje doświadczenia, zarówno uprzednie, jak i nabywane w trakcie realizacji programu (np. sekcja **Pytania do refleksji**),
- lekcje są nie tylko okazją do przywołania doświadczenia, lecz także czasem jego analizy, oceny i wyciągania wniosków (np. **sposób realizacji działania obywatelskiego**),
- uczniowie planują, w jaki sposób wykorzystają zdobyte wiadomości i umiejętności w niedalekiej przyszłości – podejmują decyzje zespołowe i indywidualne, odnoszą nabytą wiedzę i umiejętności do przyszłości (sekcje: **Twoja kolej!**, **Masz wpływ**),
- w programie są przewidziane specjalne strategie monitorowania, gwarantujące dokonywanie cyklicznych refleksji oraz planowanie na bazie doświadczenia i wiedzy (np. **portfolio**).

Uczenie się we współpracy

Z uczeniem się we współpracy mamy do czynienia tylko wtedy, gdy uczniowie pracują razem, wnosząc do zespołowego wysiłku wkład niezbędny do całościowego wykonania zadania. W grupie uczącej się we współpracy każdy uczeń może w pełni zrealizować cele edukacyjne pod warunkiem, że także inni członkowie zespołu realizują swoje cele.

Strategie uczenia się we współpracy

Nauczyciele edukacji obywatelskiej mogą powierzyć uczniom szereg aktywności, które do tej pory realizowali sami, i tym samym pomóc im osiągnąć samodzielność w uczeniu się. Uczenie się w kooperacji wymaga pracy co najmniej w parach albo w małych zespołach i może przybrać wiele form.

Uczniowie i uczennice mogą:

- wcielać się w role ekspertów,
- prowadzić dyskusje,
- opracowywać materiały merytoryczne, w tym zadania i quizy, a potem dzielić się nimi z rówieśnikami,

- prowadzić w zespołach projekty i prezentować rezultaty prac innym grupom,
- korzystać ze wzajemnej informacji zwrotnej (oceny koleżeńskiej).

Uczenie się we współpracy:

- wzbogaca proces edukacyjny,
- aktywizuje uczniów i zwiększa ich zaangażowanie w pracę na lekcjach,
- prowadzi do głębszego przyswojenia wiedzy,
- pozwala przy złożonych tematach na głębszą analizę,
- rozwija umiejętności społeczne i komunikacyjne,
- buduje pozytywne relacje między uczniami.

W podręczniku i programie nauczania „Masz wpływ” uczniowie i uczennice uczą się we współpracy:

- realizując rekomendowane projekty społeczne lub badawcze,
- organizując dyskusje/debaty i biorąc w nich udział,
- angażując się w proponowane przez nauczyciela aktywności zakładające pracę w grupach,
- angażując się w formułowanie i wyrażanie własnej opinii na wybrane tematy.

Ważnym etapem uczenia się we współpracy jest realizacja treści pierwszych tematów podręcznika, poświęconych grupom społecznym i odgrywanym w nich rolom, znaczeniu zaufania i współpracy w grupach rówieśniczych oraz konfliktom i ich rozwiązywaniu. Te tematy bezpośrednio odwołują się bowiem do najbliższego otoczenia uczniów – czyli środowiska rówieśniczego i klasowego.

Metody i techniki pracy

Edukacja obywatelska ma charakter praktyczny – uczy nie tylko wiedzy i umiejętności, lecz także kształci konkretne kompetencje i sprawczość, co w efekcie buduje zaangażowanie obywatelskie. Podział celów kształcenia na rozumienie, zainteresowanie i zaangażowanie oraz powiązanie z nimi umiejętności sprawia, że preferowane metody i formy nauczania przedmiotu to metody aktywizujące.

Metody kształcenia są ważnym wyznacznikiem pracy na lekcjach, ponieważ odpowiadają na pytanie, jak uczyć, aby zrealizować postawione cele. Natomiast formy nauczania wskazują, w jaki sposób organizować pracę.

W podręczniku można znaleźć konkretne wskazówki dotyczące kształcenia ważnych umiejętności, czyli tych wymienionych w podstawie programowej jako umiejętności obywatelskie. Uczniowie krok po kroku dowiadują się, jak:

- poszukiwać informacji i je weryfikować,
- określać własne zdanie, wyrażać je i argumentować,
- prowadzić dialog z szacunkiem dla innych,

- identyfikować i rozwiązywać problemy społeczne w najbliższym otoczeniu,
- wpływać na władze publiczne,
- załatwiać podstawowe sprawy urzędowe i chronić własne prawa w relacji z państwem.

Wśród aktywizujących metod nauczania i technik pracy szczególne miejsce zajmują metody o charakterze decyzyjnym oraz metody kształtujące umiejętności społeczne, twórcze myślenie i rozwiązywanie problemów: burza mózgów, metaplan, drzewko decyzyjne, analiza SWOT, WebQuest, różne formy debat i dyskusji, metoda studiów przypadku, symulacje, odgrywanie ról i drama¹⁵.

W podręczniku „Masz wpływ” możemy znaleźć odniesienia do konkretnych metod i form nauczania, a ponadto materiały źródłowe, które pozwalają na zastosowanie wielu metod aktywizujących. Najczęściej występujące propozycje to: praca z tekstem (źródłowym, materiałem z podręcznika, wynikami badań), wyszukiwanie informacji z wykorzystaniem źródeł internetowych (wyszukiwanie informacji w internecie), formułowanie opinii i argumentowanie, dyskusja na forum klasy, praca w grupie, praca w parach, prace plastyczne, prace kreatywne, autorefleksja.

Wyszukiwanie informacji z wykorzystaniem źródeł internetowych

W obszarze odnajdywania i weryfikowania informacji do ważnych metod należą praca ze źródłem oraz wyszukiwanie informacji z wykorzystaniem źródeł internetowych. W podręczniku „Masz wpływ” znajdują się liczne przykłady tych aktywności.

Zakres tematyczny	Temat i treść polecenia
Wybory i ich funkcje	Temat: Wybory demokratyczne [s. 178] <i>Poszukaj w internecie informacji na temat wyników ostatnich wyborów parlamentarnych w Polsce. Na ich podstawie wyjaśnij, w jaki sposób w głosowaniu tym zrealizowano funkcję kontrolną i kreacyjną.</i>
Referendum po 1989 roku	Temat: Demokratyczne państwo prawa [s. 171] <i>Poszukaj w internecie informacji na temat referendum ogólnokrajowych, które odbyły się w Polsce po 1989 r. Ustal, ile ich było, jakich spraw dotyczyły i jakim wynikiem się zakończyły.</i>
Sejm, prace komisji sejmowych	Temat: Sejm i Senat [s. 225] <i>Na oficjalnej stronie internetowej Sejmu RP wejdź w zakładkę „Komisje sejmowe” i zapoznaj się z listą działających obecnie komisji stałych, nadzwyczajnych i śledczych. Wybierz tę z nich, która zajmuje się interesującą Cię tematyką. W zakładce „Prace komisji” sprawdź, nad jakimi sprawami pracował wybrany przez Ciebie organ w bieżącej kadencji. W zakładce „Skład komisji” zobacz,</i>

¹⁵ U. Małek, O. Napiontek, K. Paździor, A. Rabiega, O. Wasilewska, J. Witkowski, Ł. Zamecki, M. Zaremba, *Edukacja obywatelska. Komentarz metodyczny do podstawy programowej przedmiotu*, Ministerstwo Edukacji Narodowej i Instytut Badań Edukacyjnych – Państwowy Instytut Badawczy, 2025, s. 32.

	którzy posłowie zasiadają w tym organie. Czy sprawy, którymi zajmuje się komisja, mają wpływ na Twoje życie? Które z nich są dla Ciebie szczególnie istotne?
Proces legislacyjny	Temat: Proces legislacyjny [s. 227] Odszukaj na oficjalnej stronie internetowej Sejmu zakładkę „Prace Sejmu” → „Proces legislacyjny” → „Przegląd projektów ustaw”. Następnie odszukaj te projekty ustaw, które zawierają w tytule wyrażenie „obywatelski projekt”. Określ, ile obywatelskich projektów ustaw dopuszczono do procesu legislacyjnego w obecnej kadencji Sejmu. Czy któreś z nich są Ci znane lub dotyczą ważnych dla Ciebie spraw? Wskaż na jakim etapie są te projekty ustaw.
Proces legislacyjny	Temat: Proces legislacyjny [s. 232] Wybierz jedną z ustaw uchwalonych w bieżącej lub poprzedniej kadencji Sejmu – możesz je przeglądać na oficjalnej stronie internetowej Sejmu RP w zakładce „Prace Sejmu” → „Proces legislacyjny” → „Uchwalone ustawy”. Po kliknięciu w odpowiedni numer druku zapoznaj się z przebiegiem procesu legislacyjnego, w którym przyjęto wybraną ustawę. Na podstawie uzyskanych informacji odpowiedz na podane pytania. – Kto wniósł do Sejmu projekt wybranej ustawy – rząd, posłowie, Senat, Prezydent RP czy obywatele? – Jak długo trwał cały proces legislacyjny – od wpłynięcia projektu do Sejmu do jego ogłoszenia w Dzienniku Ustaw RP? – Na jakim etapie zgłoszono poprawki? Kto to zrobił? – Czy poprawki przyjęto, czy – odrzucono? – Z czego – Twoim zdaniem – wynikał taki, a nie inny przebieg procesu legislacyjnego? Czy ustawa była kontrowersyjna, czy wręcz przeciwnie? Jakie było stanowisko rządu wobec projektu, a jakie – Prezydenta RP? Na stronach internetowych różnych mediów oraz w serwisach informacyjnych poszukaj opinii o tej ustawie.

Praca ze źródłem Rodzaje materiałów źródłowych	Temat i treść polecenia
Wyniki badań	Temat: Współczesne społeczeństwo polskie [s. 81] Zapoznaj się z powyższymi wykresami. Przeanalizuj odpowiedzi respondentów. Co możesz na ich podstawie

	<i>powiedzieć o otwartości Polaków na poglądy odmienne od ich przekonań? Czy z zaprezentowanych danych wynika, że członkowie polskiego społeczeństwa chcą ze sobą rozmawiać mimo dzielących ich różnic?</i>
Akty prawne, <i>Konstytucja RP</i>	Temat: Prawa człowieka [s. 195] <i>Zapoznaj się z następującymi przepisami Konstytucji RP: art. 41 ust. 1, art. 62 ust. 1 oraz art. 66 ust. 1. Na ich podstawie określ, których praw człowieka dotyczą poszczególne fragmenty ustawy zasadniczej oraz do których generacji praw człowieka się one zaliczają.</i>
Akty prawne, prawo szkolne	Temat: Zasady funkcjonowania szkoły [s. 95] <i>Zapoznaj się z jednym z dokumentów określających zasady obowiązujące w Twojej szkole: regulaminem samorządu uczniowskiego albo wybranym fragmentem statutu, dotyczącym np. praw lub obowiązków ucznia albo wewnątrzszkolnych zasad oceniania. Przeczytaj uważnie te przepisy.</i> <i>Następnie odpowiedz na następujące pytania:</i> <i>– Czy dokument jest napisany językiem zrozumiałym dla Ciebie?</i> <i>– Czy nie zawiera sformułowań ogólnych, umożliwiających swobodną interpretację?</i> <i>– Czy ustanowione zasady są racjonalne, sprawiedliwe i odnoszą się do życia szkolnego?</i> <i>– Czy masz jasność, jak należy postępować, aby przestrzegać tych przepisów?</i> <i>– Czy treść dokumentu jest aktualna, dostosowana do realiów współczesnej szkoły?</i> <i>– Czy opisane w nim reguły są stosowane przez nauczycieli, uczniów i szkolne organy?</i> <i>Jeśli na któreś z pytań z punktu 2. odpowiadasz „Nie”, zastanów się, co można zrobić, żeby poprawić sytuację w danym zakresie. Czy należy zmienić niektóre zasady przedstawione w dokumencie lub sposób ich sformułowania albo wprowadzić dodatkowe przepisy? Jeśli tak, to jaka jest Twoja propozycja zmiany? A może trzeba na nowo przemyśleć sposoby stosowania reguł w praktyce? Czy problem rozwiązałoby przeprowadzenie akcji informacyjnej wśród uczniów i nauczycieli, tak aby zwiększyła się ich wiedza na temat norm obowiązujących w szkole?</i>

	Wyniki swojej pracy przedstaw w formie jednostronicowego wypracowania. Uwzględnij w nim wnioski wynikające z analizy dokumentu, a także ewentualne propozycje zmian oraz działań, które wspólnie z koleżankami i kolegami możesz podjąć, aby poprawić sytuację.
--	--

Tabela. Przykłady zastosowania pracy z różnorodnymi źródłami.

Praca w grupie i w parach

Uczeniu się sprzyjają sytuacje, kiedy uczniowie i uczennice mogą ze sobą rozmawiać, wymieniać się doświadczeniem i poglądami na różne kwestie. Dlatego wśród metod nauczania stosowanych na lekcjach edukacji obywatelskiej ważną rolę w kształceniu zaangażowania obywatelskiego odgrywa praca w grupie, a także praca w parze. W trakcie tych aktywności młodzi ludzie uczą się współpracy, motywowania i zaangażowania, komunikowania i rozwiązywania konfliktów, a także odnoszą wspólnie sukcesy i mogą udzielać sobie informacji zwrotnej na temat swoich postępów. Podręcznik „Masz wpływ” zawiera propozycje zadań do zrealizowania w grupach lub parach, które można wykorzystać m.in. na zajęciach lekcyjnych.

Aktywności	Temat i treść polecenia
Praca w parach	Temat: Współpraca i konflikty w grupie [s. 76] <i>Przeanalizujcie w parach poniższą tabelę [Przyczyny, skutki i sposoby rozwiązania konfliktów w grupie]. Zastanówcie się, czy w Waszych grupach zdarzyły się kiedyś opisywane sytuacje konfliktowe. Określcie, jakie są symptomy konfliktów uwzględnionych w tabeli oraz jak należy reagować w razie ich wybuchu. Odwołajcie się do własnych doświadczeń.</i>
Praca w grupach	Temat: Współczesne społeczeństwo polskie [s. 84] <i>Podzielcie się na kilka małych grup. Zadaniem każdego zespołu jest przygotowanie plakatu informacyjnego, który wyjaśni jego odbiorcom:</i> – co to jest dezinformacja; – jak powstają fake newsy; – skąd się biorą teorie spiskowe i jak je rozpoznać; – dlaczego dezinformacja jest niebezpieczna i jak się przed nią chronić. Temat: Samorząd uczniowski [s. 106] <i>W kilkusobowych grupach zastanówcie się nad poziomem włączenia uczniów w proces decyzyjny w Waszej szkole [...].</i>

Dyskusje i debaty

Dyskusja i debata to metody pracy, które pozwalają na wymianę poglądów, a także uczą zainteresowania i zaangażowania obywatelskiego. To podczas dyskusji uczniowie i uczennice mają możliwość zaprezentowania swoich poglądów, poruszania kwestii kontrowersyjnych i szukania kompromisu z osobami o odmiennych przekonaniach. Ponadto uczą się określania własnego zdania i prowadzenia dialogu z szacunkiem dla innych. Celem dyskusji jest wspólne uczenie się, w tym nauka prezentowania własnego stanowiska. Na lekcjach edukacji obywatelskiej dyskusja może występować w takich formach, jak:

- dyskusja panelowa,
- dyskusja plenarna,
- dyskusja nieformalna,
- akwarium,
- dyskusja sokratejska.
- dyskusja z zaproszonym gościem,
- dyskusja punktowana.

Celem debaty jest wymiana poglądów na temat wyrażony w postaci określonej tezy. Debata ma sformalizowany charakter i często kończy się wyłonieniem zwycięzcy. Najczęściej spotykanymi formami są debata „za” i „przeciw” oraz debata oksfordzka.

W podręczniku „Masz wpływ” znajdziemy przykłady zastosowania zarówno dyskusji, jak i debaty. Poniżej zamieszczono przykład, w którym uczniowie wykorzystują jedną z trzech form dyskusyjnych (debata „za” i „przeciw”, akwarium i debata oksfordzka) do rozważenia kontrowersyjnego tematu. Informacje dotyczące debaty znajdują się w części programu poświęconej działaniom obywatelskim.

Temat: Współczesne społeczeństwo polskie [s. 84–85]

Dialog ponad podziałami – o projekcie „Śpięcie”

„Śpięcie” to eksperymentalny projekt współpracy przedstawicieli pięciu różnych światopoglądowo środowisk, skupionych wokół Klubu Jagiellońskiego, Nowej Konfederacji i Krytyki Politycznej oraz magazynu „Kontakt” i pisma „Kultura Liberalna”. W okresie od 2019 do 2023 r. co kilka tygodni przedstawiciele tych grup wspólnie wybierali jedno zagadnienie ważne i polaryzujące polskie społeczeństwo, a następnie osobno opracowywali pięć różnych tekstów na ten temat, które publikowali w tym samym czasie na pięciu różnych portalach. W rezultacie stali czytelnicy odwiedzający poszczególne portale mieli okazję zapoznać się nie tylko z ujęciem danej kwestii zgodnym z własnym światopoglądem, lecz także z tym, jak dany wycinek rzeczywistości rozumieją ludzie z innych środowisk. Mogli tym samym skonfrontować swoje postrzeganie świata z poglądami i punktami widzenia osób spoza własnego kręgu.

Tematy wybrane przez uczestników projektu dotyczyły m.in. zaangażowania obywatelskiego młodzieży, kryzysu migracyjnego na granicy polsko-białoruskiej, problemu mieszkalności, prywatyzacji edukacji, wojny w Ukrainie, podatków, wykorzystania

elektrowni atomowych, relacji między państwem a Kościołem oraz transformacji energetycznej.

Twoja kolej!

Wspólnie w klasie rozważcie, które z kontrowersyjnych tematów wspomnianych w przykładzie na s. 84 (tekst zamieszczony w materiale powyżej) są dla Was istotne i wciąż aktualne. Możecie też wskazać inne zagadnienia, które wywołują spory w Waszej grupie rówieśniczej.

– Zastanówcie się, co już wiecie o wyróżnionych przez Was kwestiach i skąd pochodzi ta wiedza. Gdzie możecie znaleźć więcej potrzebnych informacji? Przeanalizujcie wiarygodność wskazywanych przez Was źródeł. Czy prezentują one zweryfikowane fakty, czy też przeważają w nich emocjonalne opinie?

– Wybierzcie jedno sporne zagadnienie i zorganizujcie w klasie debatę na ten temat. Możecie skorzystać z metod dyskusyjnych wymienionych poniżej, w sekcji „W praktyce”.

Jakie formy może przybrać dyskusja?

Dyskusja polega na wymianie opinii i argumentów dotyczących zagadnienia będącego tematem danej rozmowy. Taka debata może przebiegać zgodnie z różnymi zasadami – niekiedy uczestnicy mają bronić stanowisk, które nie odzwierciedlają ich poglądów, a czasami muszą ustosunkować się do narzuconego im z góry tematu, często kontrowersyjnego i budzącego emocje. Istotne jest precyzyjne sformułowanie tematu rozmowy bądź jasne sformułowanie tezy do rozważenia.

Wybrane formy organizacji dyskusji

– **Debata „za” i „przeciw”.** Uczestnicy prezentują argumenty potwierdzające przedstawioną na początku tezę lub kontrargumenty jej zaprzeczające. Próbuje przekonać współrozmówców do swoich racji.

– **Akwarium.** Kilka wybranych osób siedzi w kręgu i prowadzi dyskusję na wybrany temat. Pozostali uczestnicy obserwują przebieg rozmowy i analizują ją pod kątem doboru i skuteczności argumentacji.

– **Debata oksfordzka.** Uczestnicy są podzieleni na dwie grupy: przeciwników zaprezentowanej na wstępie tezy i jej obrońców. O tym, po której stronie mają się opowiedzieć, poszczególni dyskutanci dowiadują się tuż przed rozpoczęciem debaty. Moderator czuwa nad czasem wypowiedzi i ich kolejnością.

Działanie obywatelskie

Zgodnie z wymaganiami podstawy programowej edukacji obywatelskiej realizacja celów kształcenia odbywa się w trzech równorzędnych obszarach nauczania i uczenia się, którymi są:

- wiedza i umiejętności,
- realizacja praktycznych działań obywatelskich (min. 4),
- realizacja grupowego projektu edukacyjnego (min. 1), badawczego lub społecznego.

Działania obywatelskie odgrywają szczególną rolę, ponieważ pozwalają zrealizować trzy cele i dają możliwość:

- nabycia praktycznych umiejętności,

- rozwoju postaw obywatelskich i patriotycznych,
- nauki sprawczości i budowania poczucia sprawczości w kontrolowanych warunkach szkolnych.

W podstawie programowej mamy propozycje 18 działań obywatelskich, które mogą być podejmowane przez uczniów i uczennice indywidualnie lub zbiorowo według następujących zasad:

- min. 4 działania obywatelskie w ciągu 2 lat nauki w liceum lub 3 lat w technikum,
- działania obywatelskie dotyczą różnych kręgów wspólnoty,
- dokumentowanie działań obywatelskich powinno odbywać się w taki sposób, aby możliwe było późniejsze zaprezentowanie ich efektów klasie lub nauczycielowi,
- rekomendowane jest portfolio,
- temat działania powinien zostać ustalony z nauczycielem przed podjęciem pracy.

Działania obywatelskie powinny być doświadczeniami uczniów i uczennic związanymi z kręgami wspólnoty i mają mieć praktyczny charakter. Nie mogą być tylko rozszerzonym zadaniem domowym. Dlatego w ich realizacji szczególną rolę odgrywa nauczyciel, który powinien stworzyć przestrzeń uczniom do uczenia się samodzielności m.in. w obszarach:

- wyboru rodzaju działania,
- podjęcia decyzji, czy działanie będzie realizowane indywidualnie, czy zespołowo,
- planowania, realizacji i dokumentowania działania.

Rola nauczyciela obejmuje:

- wyjaśnienie celu działań obywatelskich w edukacji obywatelskiej i zasad ich przeprowadzania,
- określenie liczby działań obywatelskich realizowanych w poszczególnych latach nauki (ile działań w dwóch latach nauki w liceum – klasy 2 i 3; ile działań w 3 latach nauki w technikum – klasy 2, 3 i 4),
- określenie oczekiwań związanych z czasem realizacji, kryteriami jakości, prezentacją efektów (na forum klasy czy tylko dla nauczyciela),
- wsparcie w sytuacjach, gdy uczniowie potrzebują pomocy.

Proponowane w podstawie programowej edukacji obywatelskiej działania obywatelskie zostały opracowane w specjalny sposób w pierwszej części podręcznika „Masz wpływ” – we wstępnym rozdziale „Wprowadzenie”. Materiał opracowany w formule porad i wskazówek prowadzi uczniów krok po kroku po kolejnych aktywnościach.

Działania obywatelskie w podstawie programowej	Wprowadzenie do działań obywatelskich w podręczniku „Masz wpływ” – instrukcja dla ucznia	Przykłady działań obywatelskich w podręczniku „Masz wpływ” z podaniem tematu lekcji i treści polecenia (oznaczenie w podręczniku: „Twoja kolej!”, „Działanie obywatelskie”)
--	--	---

1. Aktywne uczestnictwo w debacie na wybrany temat społeczny, prezentowanie własnego zdania, które uczeń uzasadnia i którego broni, oraz podejmowanie dialogu z osobami o odmiennych poglądach	I. Weź aktywny udział w debacie lub dialogu [s. 8]	Temat: Współczesne społeczeństwo polskie Działanie obywatelskie [s. 85] <i>Weź udział w debacie na wybrany temat społeczny, zorganizowanej przez lokalne stowarzyszenie lub fundację albo przez instytucję ogólnopolską. Bądź aktywny podczas dyskusji – zaprezentuj swoje zdanie i je uzasadnij, a następnie podejmij dialog z osobami o odmiennych poglądach</i>
2. Aktywny udział w spotkaniu z przedstawicielami organów władzy publicznej, w ramach którego uczeń zadaje pytania dotyczące kompetencji tych organów	II. Zadaj pytanie przedstawicielowi władz podczas spotkania [s. 9–10]	Temat: Proces decyzyjny w samorządzie Działanie obywatelskie [s. 125] <i>Weź udział w zorganizowanym w Twojej szkole spotkaniu z przedstawicielem któregoś z organów samorządu terytorialnego. Zapytaj go np. o wykonywane przez niego zadania i zakres jego kompetencji. Sporządź w zeszycie notatkę ze spotkania – możesz to zrobić, odpowiadając na pytania zamieszczone w poniższej tabeli [pytania zamieszczone poniżej].</i> <i>Kto został zaproszony na spotkanie?</i> <i>Jaką funkcję publiczną pełni ta osoba?</i> <i>Kiedy i gdzie odbyło się spotkanie?</i> <i>Jakie pytania udało Ci się zadać?</i> <i>Jakiej odpowiedzi udzieliła pytana osoba?</i>
3. Aktywne uczestnictwo w przygotowaniu obchodów rocznicy ważnego wydarzenia historycznego (nieorganizowanego w ramach działalności szkoły) lub w innych obchodach	III. Weź udział w organizacji obchodów ważnych świąt i rocznic [s. 10–11]	Temat: Społeczność lokalna Działanie obywatelskie [s. 115] <i>Włącz się w przygotowanie obchodów rocznicy ważnego wydarzenia historycznego, które są organizowane w Twojej okolicy. Dzięki takiemu zaangażowaniu pokażesz innym członkom społeczności lokalnej, że interesujesz się Waszymi wspólnymi sprawami i że chcesz współdziałać z nimi w przestrzeni publicznej.</i>
4. Sformułowanie i opublikowanie własnej opinii w ważnej dla ucznia sprawie publicznej w lokalnych lub szkolnych mediach, z poszanowaniem poglądów innych i z poszanowaniem demokratycznego porządku prawnego	IV. Wyraź swoje poglądy w ważnej dla Ciebie sprawie publicznej w artykule lub innym materiale medialnym [s. 11–12]	

5. Zorganizowanie kampanii społecznej lub zbiórki na wybrany przez ucznia cel, w ramach której uczeń zachęca do udziału w niej innych ludzi lub instytucje	V. Zorganizuj kampanię społeczną lub zbiórkę na wybrany przez siebie cel [s. 12–13]	
6. Nawiązanie współpracy jako wolontariusz z lokalną organizacją społeczną lub instytucją publiczną w celu wsparcia realizacji jej celów statutowych, po czym przedstawienie na forum klasy efektów swojego zaangażowania	VI. Pomagaj jako wolontariusz w ważnej dla Ciebie sprawie [s. 14–15]	Temat: Aktywność obywatelska w samorządach Działanie obywatelskie [s. 137] <i>Nawiąż współpracę wolontariacką z organizacją działającą na szczeblu lokalnym. Udziel jej wsparcia w realizacji celów statutowych. Po odbyciu wolontariatu wypełnij arkusz podsumowujący Twoje działania w ramach wybranej instytucji.</i> <i>Arkusz podsumowujący działalność wolontariacką [pytania]</i> <i>Z jaką organizacją udało Ci się nawiązać współpracę?; Które z celów statutowych tej organizacji zainspirowały Cię do pracy wolontariackiej?; Ile czasu zajął Ci wolontariat?; Jakie były Twoje zadania w wybranej organizacji?; Jakie doświadczenia, umiejętności i wiedzę udało Ci się zdobyć podczas wolontariatu?; Czy praca wolontariacka dała Ci satysfakcję? Jeśli tak, to co przyniosło Ci najwięcej korzyści i zadowolenia?</i>
7. Napisanie wniosku o dofinansowanie projektu w ramach szkolnego lub lokalnego budżetu partycypacyjnego lub innego wniosku o wsparcie finansowe	VII. Przygotuj wniosek o realizację projektu w ramach budżetu obywatelskiego lub uczniowskiego [s. 15–16]	Temat lekcji: Społeczność szkolna Działanie obywatelskie [s. 101] <i>Przygotujcie projekt, który można by zrealizować w Waszej szkole w ramach budżetu uczniowskiego. Jeśli w Waszej społeczności szkolnej funkcjonuje już to rozwiązanie, wykorzystajcie związaną z nim dokumentację (formularz wniosku, regulamin). Jeśli nie, przygotujcie projekt z wykorzystaniem dostępnej w internecie dokumentacji budżetu szkolnego innej szkoły.</i>
	VII. Przygotuj wniosek o realizację projektu w ramach budżetu obywatelskiego lub uczniowskiego [s. 15–16]	Temat: Aktywność obywatelska w samorządach Działanie obywatelskie [s. 133] <i>Przygotuj szkic wniosku o realizację własnego projektu w ramach budżetu obywatelskiego. Możesz skorzystać z poniższej tabeli albo z formularza pobranego ze strony urzędu gminy lub miasta.</i> <i>Szkic wniosku o realizację projektu w ramach budżetu obywatelskiego [informacje do uzupełnienia]</i>

		Nazwa projektu; Zasięg zgłaszanego projektu; Lokalizacja projektu; Skrócony opis projektu; Uzasadnienie realizacji projektu; Temat projektu; Potencjalni odbiorcy projektu; Szacunkowy koszt realizacji projektu
8. Napisanie i wysłanie (opublikowanie) petycji, listu lub listu otwartego do przedstawicieli władz publicznych w ważnej dla ucznia sprawie	VIII. Napisz petycję w ważnej dla Ciebie sprawie! [s. 16–17]	Temat: Młodzież a samorząd Działanie obywatelskie [s. 143] <i>Przygotuj petycję lub list otwarty skierowane do przedstawicieli władz publicznych. W swoim tekście zwróć uwagę odbiorców na ważny dla Ciebie problem.</i>
9. Kandydowanie w klasowych lub szkolnych wyborach, w tym prowadzenie kampanii wyborczej	IX. Wystartuj w szkolnych wyborach [s. 18]	Temat: Samorząd uczniowski Działanie obywatelskie [s. 107] <i>Zgłoś swoją kandydaturę w wyborach do jednego z organów samorządu uczniowskiego lub klasowego. Z pewnością będzie to dla Ciebie ciekawe i rozwijające doświadczenie, nawet jeśli nie uda Ci się wygrać.</i>
10. Przygotowanie dokumentów koniecznych do zgłoszenia zgromadzenia (protestu lub pikiet)	X. Przygotuj dokumenty konieczne do zgłoszenia zgromadzenia [s. 19–20]	
11. Wypełnienie wniosku o wydanie dowodu osobistego, paszportu lub innego dokumentu	XI. Wypełnij wniosek o wydanie dowodu osobistego, paszportu, prawa jazdy lub innego dokumentu [s. 20–21]	Temat: Obywatel w urzędzie Działanie obywatelskie [s. 150] <i>Złóż we właściwym urzędzie wniosek o dowód osobisty, paszport, prawo jazdy lub inny dokument. Możesz skorzystać z platformy ePUAP, gdzie wypełnisz wniosek online i podpiszesz go z wykorzystaniem profilu zaufanego, albo osobiście spotkać się z urzędnikiem i przekazać mu wniosek w formie papierowej. Jeśli wybierzesz tradycyjną metodę, wzór wniosku o dowód osobisty znajdziesz na stronie rządowej gov.pl, a gotowe do wypełnienia druki – w siedzibie urzędu.</i>
12. Dokonanie analizy programu wyborczego oraz kampanii wybranej partii lub kandydata	XII. Przeanalizuj program wyborczy i kampanię partii politycznej lub kandydata [s. 21–22]	

13. Uczestnictwo w konsultacjach społecznych na wybrany temat lub w wysłuchaniu publicznym, w ramach których uczeń formułuje własną opinię i przekazuje ją odpowiednim władzom	XIII. Weź udział w konsultacjach społecznych na wybrany temat [s. 22–23]	Temat: Proces decyzyjny w samorządzie Działanie obywatelskie [s. 127] <i>Weź udział w konsultacjach społecznych w sprawie, która dotyczy Twojej społeczności lokalnej. Przekaż swoją opinię przedstawicielom władz. Następnie sporządź w zeszycie notatkę ze swoich działań – możesz to zrobić w formie tabeli przygotowanej według poniższego wzoru.</i> [pytania w tabeli] <i>Skąd można się było dowiedzieć o konsultacjach?; Jakiej sprawy one dotyczyły?; W jakiej formie zostały przeprowadzone?; Jakie stanowisko udało Ci się przedstawić władzom?; Czy Twoja opinia została uwzględniona?</i>
14. Przeprowadzenie sondy szkolnej lub ulicznej na wybrany temat, a następnie zaprezentowanie jej wyników	XIV. Zorganizuj sondę szkolną lub uliczną [s. 23–24]	
15. Przeprowadzenie i udokumentowanie wywiadu ze świadkiem historii najnowszej (np. kombatantem) lub inną ważną postacią lokalną	XV. Przeprowadź wywiad ze świadkiem historii najnowszej lub ważną postacią lokalną [s. 25–26]	Temat: Przemiany ustrojowe w Polsce po 1989 r. Działanie obywatelskie [s. 167] <i>Przeprowadź wywiad z osobą, która żyła w okresie przemian politycznych i ekonomicznych w latach 90. XX w. Zapytaj ją m.in. o to, jak postrzegała dokonujące się zmiany, jakie są jej osobiste doświadczenia z pierwszych lat III RP oraz jak ocenia tamte wydarzenia z dzisiejszej perspektywy. Napisz krótkie podsumowanie wywiadu – uwzględnij najciekawsze i najbardziej zaskakujące informacje.</i>
16. Udział w symulacji obrad organów władz publicznych lub organów organizacji międzynarodowej	XVI. Weź udział w symulacji obrad organów władzy publicznej lub organizacji międzynarodowej [s. 26–28]	Temat: Proces legislacyjny Działanie obywatelskie [s. 233] <i>Przeprowadźcie w klasie symulację obrad Sejmu RP.</i> – Wybierzcie projekt ustawy, który jest dla Was ważny bądź interesujący. – Następnie podzielcie się na dwie grupy: posłów należących do koalicji posiadającej większość w izbie niższej oraz posłów opozycji. Wybierzcie ze swojego grona osobę, która wcieli się w rolę Marszałka Sejmu i będzie prowadziła obrady. – Przeprowadźcie symulację procesu legislacyjnego obejmującego prace nad projektem ustawy w Sejmie.

17. Zorganizowanie udziału w rozprawie sądowej w charakterze publiczności	XVII. Weź udział w rozprawie sądowej jako obserwator [s. 28–29]	Temat: Władza sądownicza Działanie obywatelskie [s. 251] <i>Wybierz się – indywidualnie lub w grupie kolegów i koleżanek – na rozprawę do najbliższego sądu rejonowego. Porządek spraw w danym dniu najczęściej można sprawdzić w wyszukiwarce dostępnej na stronie internetowej danego sądu – większość z nich jest jawna, a zatem mogą odbywać się w obecności publiczności. Wybierz jedną ze spraw rozpatrywanych w interesującym Cię wydziale sądu (karnym, cywilnym) i wciel się w rolę obserwatora posiedzenia. Sporządź w zeszycie notatkę ze swojej wizyty i podziel się swoimi spostrzeżeniami na forum klasy. Przedstaw, czego dotyczyła sprawa rozpatrywana przez sąd, z jakich elementów składała się rozprawa, kto brał w niej udział, w jaki sposób sędzia zadbał o zachowanie bezstronności.</i>
18. Przeprowadzenie analizy dostępności wybranej przestrzeni, usługi lub produktu dla osób z niepełnosprawnościami	XVIII. Sprawdź dostępność wybranej przestrzeni, usługi lub produktu dla osób z niepełnosprawnościami [s. 29–30]	

Podstawa programowa edukacji obywatelskiej przewiduje sytuacje, w których uczniowie mogą zaproponować temat działania obywatelskiego spoza listy, po spełnieniu warunków dotyczących:

- zgody nauczyciela i ustalenia z nim celu aktywności,
- praktycznego charakteru działania obywatelskiego,
- wyboru przedsięwzięcia angażującego na podobnym poziomie co wskazane w podstawie 18 działań, będących połączeniem aktywności i sprawczości.

Sformułowanie propozycji własnej pokazuje zaangażowanie ucznia/uczenicy, które powinno być uwzględnione nie tylko na poziomie realizacji, lecz także w ramach informacji zwrotnej czy w ocenie częściowej lub końcowej z przedmiotu. W nauce zaangażowania obywatelskiego istotna jest autonomia młodych ludzi i możliwość decydowania przez nich o wyborze podejmowanych działań czy sposobie ich realizacji. Tylko w takich sytuacjach edukacyjnych uczniowie i uczennice otrzymują jasny przekaz, że jest obszar, który od nich zależy.

Projekt edukacyjny (obywatelski)

Zgodnie z podstawą programową projekt edukacyjny (obywatelski) jest jednym z trzech równorzędnych elementów nauczania i uczenia się w edukacji obywatelskiej, a jego celem

jest przygotowanie do świadomego i odpowiedzialnego zaangażowania w społeczeństwie demokratycznym¹⁶.

Projekt jest obywatelski, gdy:

- zakłada samodzielną pracę zespołową uczniów pod opieką nauczyciela,
- osoby wchodzące w skład zespołu wnoszą podobny wkład pracy i zaangażowania,
- jest realizowany w czterech etapach, obejmujących kolejno: przygotowanie, planowanie, działanie, zakończenie (prezentacja, ocena),
- uczniowie sami wymyślają cel i temat (należy wziąć pod uwagę ich zainteresowania i potrzeby),
- osoby realizujące projekt starają się samodzielnie rozwiązywać problemy, które ich dotyczą, i doświadczają sprawczości oraz wpływu społecznego (projekty społeczne) lub dowiadują się więcej na temat, który ich interesuje (projekty badawcze).

Planując zajęcia z edukacji obywatelskiej, należy zwrócić uwagę na to, w którym roku nauki będą realizowane projekty, a także jaki będzie ich czas realizacji. Z pewnością priorytetem są potrzeby i zainteresowania uczniów, przy czym warto najpierw wykonać działania obywatelskie, a następnie – na bazie doświadczeń z tych aktywności – zrealizować projekty. Rekomendowane są projekty, które trwają od 2 do 3 miesięcy¹⁷.

W części wstępnej podręcznika „Wprowadzenie” zostały zawarte informacje dotyczące realizacji projektów społecznych i badawczych. Opisy zostały zbudowane zgodnie z podziałem prac projektowych na cztery etapy.

Etap	Projekt społeczny [s. 31–34] Rozwiązanie wybranego problemu społecznego w szkole lub w społeczności lokalnej albo próba rozwiązania problemu o większym zasięgu, np. w skali kraju.	Projekt badawczy [s. 35–39] Rozwiązanie wybranego problemu badawczego z wykorzystaniem co najmniej trzech źródeł wiedzy.
Rozpoczęcie (przygotowanie)	Jak znaleźć pomysł?	Jak znaleźć problem badawczy?
	– Jak zbudować zespół? – Współpraca w zespole	
Planowanie	Beneficjenci	Pytania badawcze, hipotezy i narzędzia badawcze
	– Metoda SMART – Podział zadań – Harmonogram – Promocja projektu – Finanse i pozyskanie partnerów	
Realizacja (działanie)	– Start działań – Najczęstsze wyzwania podczas realizacji projektu	
Zakończenie	– Podsumowanie projektu – Feedback i ewaluacja	

¹⁶ U. Małek, O. Napiontek, K. Paździor, A. Rabiega, O. Wasilewska, J. Witkowski, Ł. Zamecki, M. Zaremba, *Edukacja obywatelska. Komentarz metodyczny do podstawy programowej przedmiotu*, Ministerstwo Edukacji Narodowej i Instytut Badań Edukacyjnych – Państwowy Instytut Badawczy 2025, s. 54.

¹⁷ Tamże, s. 61.

We „Wprowadzeniu” wskazano także przykładowe obszary tematyczne projektów społecznych (edukacja, kultura, ochrona środowiska, społeczeństwo obywatelskie, problemy społeczne) oraz ich rodzaje/formy (np. kampania społeczna, wydarzenie publiczne, projekt technologiczny, zbiórka charytatywna, kampania medialna). Konkretnie propozycje projektów znajdują się natomiast w wybranych lekcjach. W poniższej tabeli podano dwa przykłady projektów badawczych.

Temat zajęć	Polecenie
Temat: Samorząd uczniowski Projekt edukacyjny [s. 103]	<i>Weź udział w projekcie badawczym poświęconym następującemu zagadnieniu: „Rola demokracji w szkole – czy uczniowie powinni mieć większy wpływ na podejmowanie decyzji?”.</i>
Temat: Wybory demokratyczne Projekt edukacyjny [s. 181]	<i>Weź udział w projekcie badawczym dotyczącym poziomu zaangażowania obywateli w proces wyborczy w Polsce pt. „Frekwencja wyborcza w Polsce po 1989 r. – przyczyny absencji oraz zmiany poziomu udziału obywateli w wyborach”.</i>

Tabela. Przykład projektu badawczego w podręczniku „Masz wpływ”.

V. Standardy monitorowania i oceniania

Co oceniamy w edukacji obywatelskiej?

W edukacji obywatelskiej ocenianiu podlegają: opanowanie materiału (wiedza i umiejętności), podjęte działania praktyczne, realizacja grupowego projektu edukacyjnego. Nauczyciel powinien określić proporcje między tymi elementami. Można np. zastosować podział, w którym 50% dotyczy wiedzy i umiejętności, a drugie 50% – aktywności (działania obywatelskie i projekty).

Zgodnie z przepisami prawa ocenianiu podlegają osiągnięcia edukacyjne uczniów i jest to **proces, w którym nauczyciel rozpoznaje poziom i postępy w opanowaniu wiadomości i umiejętności** w stosunku do wymagań określonych w podstawie programowej przedmiotu oraz wymagań edukacyjnych wynikających z realizowanego programu nauczania „Masz wpływ”.

Zgodnie z Ustawą z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty celem oceniania wewnątrzszkolnego jest: informowanie ucznia o poziomie jego osiągnięć edukacyjnych [...] oraz o postępach w tym zakresie; udzielanie uczniowi pomocy w nauce poprzez przekazanie uczniowi informacji o tym, co zrobił dobrze i jak powinien się dalej uczyć; udzielanie wskazówek do samodzielnego planowania własnego rozwoju; motywowanie ucznia do dalszych postępów w nauce [...]; dostarczanie rodzicom i nauczycielom informacji o postępach i trudnościach w nauce i zachowaniu ucznia oraz o szczególnych uzdolnieniach ucznia; umożliwienie nauczycielom doskonalenia organizacji i metod pracy dydaktyczno-wychowawczej.

W trakcie nauki w szkole **uczeń otrzymuje oceny bieżące i klasyfikacyjne** (śródroczne i roczne, końcowe), przy czym **oceny bieżące to nie tylko stopnie**, lecz także przede wszystkim **monitorowanie pracy ucznia oraz przekazywanie mu informacji o uczeniu się**. Zdaniem autorów programu nauczania „Masz wpływ” należy przykładać znacznie większą wagę do bieżącej oceny pracy ucznia w czasie kolejnych zajęć niż do semestralnych testów i sprawdzianów.

Z badań wynika, że efektywne nauczanie wiąże się z wykorzystaniem **różnorodnych sposobów monitorowania postępów i osiągnięć**. Warunkiem jest **bieżące monitorowanie**, odnoszące się do określonych celów i kryteriów, uwzględniające osiągnięcia w zakresie treści i umiejętności przedmiotowych. W bieżącym monitorowaniu i ocenianiu można wykorzystywać **różne dowody uczenia się** (np. sprawdziany, kartkówki, zadania i pytania sprawdzające, obserwacje, analizy prac uczniów, uczniowskie portfolio).

Ocenianie na lekcjach edukacji obywatelskiej musi być ściśle powiązane z procesem uczenia się. Z tego względu nauczyciel:

- uwzględnia potrzeby uczniów i dostosowuje wymagania zgodnie z przepisami (artykuł 44c ustawy o systemie oświaty, zapisy w statucie w zakresie sposobu i warunków oceniania),
- ustala i komunikuje uczniom kryteria, na podstawie których będzie oceniać ich pracę na

koniec lekcji, koniec semestru i koniec roku szkolnego; kryteria powinny umożliwić obserwację postępów uczniów i podjęcie odpowiednich interwencji,

- organizuje doświadczenia edukacyjne tak, by wspierało realizację założonych celów,
- gromadzi i analizuje dowody uczenia się uczniów,
- wykorzystuje różnorodne metody oceniania (np. stopień, informacja zwrotna, portfolio, ocena koleżeńska czy samoocena),
- tworzy uczniom przestrzeń na samodzielną analizę postępów i pracę z informacją zwrotną,
- wykorzystuje błędy uczniów jako element procesu edukacyjnego.

Nie można zapomnieć o spójności prawa szkolnego z prawem oświatowym, dlatego proponowane metody oceniania zawarte w programie nauczania „Masz wpływ” muszą być zgodne z formami i narzędziami zapisanymi w statucie szkoły. Warto dokonać analizy prawa wewnątrzszkolnego i zaproponować wprowadzenie do niego narzędzi oceniania wskazanych w niniejszym programie.

Jak planować, realizować i monitorować ocenianie na zajęciach edukacji obywatelskiej

Planując proces edukacyjny oraz sposób monitorowania i oceniania osiągnięć uczniów na zajęciach edukacji obywatelskiej, nauczyciel stosuje zasady planowania odwróconego:

- w kroku pierwszym odpowiada na pytanie: *Dokąd chcę doprowadzić swoich uczniów?*, a następnie weryfikuje ich aktualny poziom wiedzy i umiejętności,
- w kroku drugim formułuje i przedstawia uczniom cele i kryteria sukcesu, po których rozpozna realizację zamierzonych rezultatów,
- w kroku trzecim określa i komunikuje uczniom sposoby zbierania informacji o poziomie osiągnięć na edukacji obywatelskiej i weryfikowania, czy cele zostały zrealizowane,
- w kroku czwartym planuje, jak może wesprzeć uczniów w osiągnięciu tych celów, projektując konkretne zajęcia i bloki tematyczne, dobierając określone zadania i aktywności oraz wykorzystując adekwatne metody i strategie uczenia¹⁸.

¹⁸ Czas na szkołę doceniania. Praktycznie o ocenianiu jako uczeniu się, praca zbiorowa, Centrum Edukacji Obywatelskiej, 2024.

Planowanie oceniania rozpoczynamy od sprawdzenia wymagań szczegółowych podstawy programowej i powiązanych z nimi celów kształcenia oraz umiejętności.

Następnie dobieramy adekwatne metody pracy, a także sposoby monitorowania osiągnięć uczniów wykonujących określone zadania na lekcji oraz działania obywatelskie i projekt.

Zaczynamy ocenianie od wykorzystania informacji zwrotnej, samooceny ucznia i oceny koleżeńskiej. W taki sposób oceniamy większość bieżących osiągnięć i postępów ucznia. Na koniec ustalamy ocenę sumującą.

Omawiamy z uczniami sposób oceniania działań obywatelskich. Pierwsze możemy ocenić za pomocą informacji zwrotnej oraz samooceny, kolejne z wykorzystaniem oceny koleżeńskiej, a ostatnie – sumująco.

W przypadku projektu edukacyjnego możemy – po przeprowadzeniu przez uczniów samooceny i oceny koleżeńskiej – uwzględnić ocenę z projektu w ocenie końcowej z przedmiotu¹⁹.

Ocenianie kształtujące na zajęciach edukacji obywatelskiej

Autorzy programu proponują wprowadzenie – obok tradycyjnego oceniania sumującego – oceniania kształtującego, które umożliwia przekazywanie na bieżąco informacji na temat efektów pracy, postępów i trudności ucznia. Taka ewaluacja ułatwia mu zrozumienie celu zajęć i oczekiwanych osiągnięć oraz kryteriów, według których jego praca będzie oceniana. Zwiększa także jego samodzielność i odpowiedzialność za własną naukę. Według badań systematyczne stosowanie oceniania kształtującego podnosi poziom osiągnięć ucznia oraz buduje jego poczucie sprawczości.

Dylan William i Paul Black zdefiniowali w 1998 r. ocenianie kształtujące jako wszystkie działania nauczycieli i/lub uczniów, które dostarczają dowodów uczenia się i informacji pozwalających na modyfikację działań związanych z nauczaniem i uczeniem się, w które są zaangażowani. Jest to zatem **szereg strategii dobrego uczenia się i nauczania**. W polskiej praktyce obejmuje on:

- 1) określanie i wyjaśnianie uczniom celów uczenia się i kryteriów sukcesu,
- 2) organizowanie w klasie dyskusji, zadawanie pytań i zadań pozwalających uzyskać informacje, czy i jak uczniowie się uczą,
- 3) udzielanie uczniom informacji zwrotnych, które umożliwiają im widoczny postęp,
- 4) tworzenie uczniom przestrzeni do tego, by korzystali ze swoich umiejętności i wiedzy,
- 5) wspieranie uczniów w stawianiu się autorami własnego procesu uczenia się.

¹⁹ Małek, U., Napiontek, O., Paździor, K., Rabięga, A., Wailewska, O., Witkowski, J., Zamecki, Ł., Zaremba, M. (2025). *Edukacja obywatelska. Komentarz metodyczny do podstawy programowej przedmiotu*. Ministerstwo Edukacji Narodowej i Instytut Badań Edukacyjnych – Państwowy Instytut Badawczy, s. 70–75.

Strategie oceniania kształtującego obejmują trzy ważne aspekty procesu edukacyjnego (Dokąd idziemy?, Gdzie teraz jesteśmy?, Jak się tam dostaniemy?) powiązane z uczniem, jego rówieśnikami oraz nauczycielem. Obrazuje to poniższa tabela.

DOKĄD IDZIE UCZEŃ/UCZENNICA?		GDZIE JEST TERAZ UCZEŃ?	JAK SIĘ TAM DOSTAĆ?
NAUCZYCIEL	Określanie i wyjaśnianie uczniom celów uczenia się i kryteriów sukcesu.	Organizowanie w klasie dyskusji, zadawanie pytań i zadań dających informacje, czy i jak uczniowie się uczą.	Udzielanie uczniom informacji zwrotnych, które umożliwiają im widoczny postęp.
RÓWIEŚNIK/CY		Tworzenie uczniom przestrzeni do tego, by korzystali ze swojej wiedzy i umiejętności.	Wspieranie uczniów w stawianiu się autorami własnego procesu uczenia się.
UCZEŃ			

Tabela. Relacje między strategiami oceniania kształtującego, momentem w procesie edukacyjnym oraz środowiskiem uczenia się²⁰.

Ocenianie kształtujące pomaga zatem nauczycielowi i uczniowi zrozumieć, czego należy się nauczyć i jak można to osiągnąć. Taka ewaluacja wspiera rozpoznawanie postępów uczniów, a także podkreśla luki w ich wiedzy i zrozumieniu. Daje nauczycielowi wgląd w to, jakie informacje zwrotne można przekazać, aby pomóc uczniom dalej się rozwijać.

Pytania uruchamiające metapoznanie

Pytania metapoznawcze (podobnie jak inne strategie metapoznawcze, których nie omówiono w programie nauczania) wspierają świadome zarządzanie własnymi procesami poznawczymi oraz myślenie o własnym uczeniu się, wzmacniają sprawczość uczniów oraz rozwijają samoregulację i odpowiedzialność. Na zajęciach edukacji obywatelskiej pytania uruchamiające metapoznanie pozwalają:

- dostrzec związek między omawianymi treściami a osobistymi potrzebami i celami ucznia/uczennicy,
- efektywnie prowadzić dokumentację swojego uczenia się i działania w postaci portfolio,
- uruchamiać autorefleksję na temat swojej roli w uczeniu się,
- wzmacniać motywację wewnętrzną i przekonanie o tym, że potrafimy skutecznie się uczyć,
- wzbudzać przekonanie o skuteczności własnych decyzji i działań.

Przykłady pytań uruchamiających metapoznanie²¹:

– Czego mogę się nauczyć, wykonując to zadanie?

²⁰ S. Żmijewska-Kwiręg, *Jak pięć strategii oceniania kształtującego pomaga tworzyć warunki sprzyjające uczeniu się?*, <https://sus.ceo.org.pl/material/jak-piec-strategii-oceniania-ksztaltujacego-pomaga-tworzyc-warunki-sprzyjajace-uczeniu-sie/>

²¹ Na podstawie: *Vademecum dla nauczycieli szkół ponadpodstawowych. Jak wspierać uczniów w samodzielnym uczeniu się*, Instytut Badań Edukacyjnych, 2024, https://www.ibe.edu.pl/images/publikacje/Samodzielne%20uczenie/VADEMECUM_Nauczyciele_PP.pdf, s. 48.

- Co już o tym wiem i co potrafię?
- Jak rozumiem polecenia w zadaniu?
- Co trzeba zrobić, aby wykonać to zadanie?
- Czy przewiduję jakieś trudności podczas wykonywania tego zadania? Jakież?
- Co poszło dobrze w trakcie wykonania zadania?
- Skąd wiem, że zadanie zostało wykonane dobrze?
- W jaki sposób został osiągnięty ten wynik/efekt?
- Co przyczyniło się do dobrego rezultatu?
- Czy jest coś, co w zadaniu można było zrobić lepiej?
- Jakie nowe informacje i umiejętności zdobyłam/zdobyłem, wykonując to zadanie?
- Do czego mogę wykorzystać tę nową wiedzę?

W podręczniku „Masz wpływ” okazją do uruchamiania metapoznania są: zamieszczone na marginesach pytania do refleksji, sekcje „Twoja kolej!” i „Masz wpływ” oraz portfolio, które uczniowie prowadzą obowiązkowo dla działań obywatelskich, a fakultatywnie – dla całego procesu uczenia się na lekcjach edukacji obywatelskiej.

Rutyny krytycznego myślenia

Rutyny krytycznego myślenia to systematycznie stosowane sposoby analizy i oceny informacji. Można je wykorzystać w pracy na lekcji, a także w samodzielnym uczeniu się uczniów w domu. Są przykładem metod, które realizują założenia prezentowanych wcześniej strategii skutecznego uczenia się (m.in. szczegółowe omawianie, przeplatanie materiału).

Rutyna SEE-I (State, Elaborate, Exemplify, Illustrate)

- State (Stwierdź): Wyraż swoje stwierdzenie w prosty i jasny sposób.
- Elaborate (Rozwiń): Wyjaśnij swoje stwierdzenie bardziej szczegółowo.
- Exemplify (Przykład): Podaj konkretny przykład, aby zilustrować stwierdzenie.
- Illustrate (Zilustruj): Użyj metafory lub obrazowego porównania.

Ta rutyna pomaga uczniom lepiej zrozumieć i osadzić w pamięci długotrwałej wszelkiego rodzaju definicje, opisy zjawisk. Umożliwia definiowanie własnym językiem złożonych pojęć (np. *patriotyzm, wspólnota, grupy społeczne*) i poszukiwanie przykładów obrazujących te zjawiska czy pojęcia.

Rutyna KWL (Know, Want to Know, Learned)

- Know (Wiem): Co już wiem na dany temat?
- Want to know (Chcę się dowiedzieć): Czego chcę się dowiedzieć?
- Learned (Nauczyłem się): Czego się nauczyłem po przeanalizowaniu informacji?

Rutynę KWL można systematycznie wykorzystywać np. przed rozpoczęciem pracy projektowej lub działania obywatelskiego. Jest też dobrą praktyką refleksji nad swoim uczeniem się przed każdą lekcją lub powtórzeniem (np. przed przystąpieniem do sekcji z pytaniami podsumowującymi temat). To dobra rutyna na zajęciach, podczas których uczniowie opanowują sporo nowych treści (np. zadania samorządu uczniowskiego, system polityczny w Polsce, droga ustawy).

Rutyna PMI (Plus, Minus, Interesting)

- Plus (Plusy): Jakie są pozytywne aspekty tego pomysłu lub sytuacji?
- Minus (Minusy): Jakie są negatywne aspekty tego pomysłu lub sytuacji?
- Interesting (Interesujące): Co jest interesujące lub nietypowe w tej sytuacji?

Rutynę PMI można systematycznie wykorzystywać np. przy wdrażaniu pracy projektowej lub działania obywatelskiego, które polega na poszukiwaniu pomysłu na rozwiązanie jakiegoś problemu lub wdrożeniu nietypowego sposobu działania. Warto do niej sięgać np. przy realizacji zagadnień dotyczących szkolnej społeczności.

Informacja zwrotna nauczyciela, samoocena i ocena koleżeńska

Informacja zwrotna, samoocena i ocena koleżeńska to stałe praktyki stosowane w ocenianiu kształtującym. Przed ich użyciem nauczyciel musi wyjaśnić cel zastosowania danej formy oraz przedstawić jasne kryteria (do zadania, aktywności, działania czy projektu) – tak, aby uczeń wiedział, po czym pozna, że osiągnął cel, oraz w jaki sposób będzie oceniany.

Informacja zwrotna to forma ustnego lub pisemnego komentarza, który powinien zawierać: a) wyszczególnienie i docenienie dobrych elementów pracy; b) odnotowanie tego, co wymaga poprawy; c) wskazówki, jak poprawić pracę; d) wskazówki, jak pracować dalej. Dobra i pełna informacja zwrotna to sygnał dla ucznia, że nauczyciel w niego wierzy, że go akceptuje i że zależy mu na współpracy w procesie uczenia się²².

Informacja zwrotna jest najlepszym sposobem monitorowania i wspierania procesu uczenia się przy działaniach obywatelskich i projekcie edukacyjnym. Może dotyczyć: adekwatności podjętego działania, poziomu zaangażowania czy skuteczności działania. Dodatkowo w ocenianiu zespołowo realizowanego projektu wśród kryteriów mogą się znaleźć współpraca i indywidualny wkład każdego członka grupy. Informacja zwrotna sprawdzi się też w sytuacjach, kiedy zastosowano w pracy z uczniami analizę SWOT, studium przypadku czy różne formy debat lub dyskusji.

Samoocena powinna zawierać, jak każda informacja zwrotna, odpowiedzi na następujące pytania: a) *Co już umiem?*; b) *Nad czym muszę jeszcze popracować?*; c) *Co zmienić w swoim sposobie uczenia się?*; d) *Co postanowić w tej sprawie?*.

Samoocena daje uczniom możliwość samodzielnego ocenienia swojej pracy nie tylko na poziomie efektów, lecz także z uwzględnieniem stopnia realizacji postawionych celów. Samoocenę mogą wspierać następujące pytania: *Z czego w swojej pracy jesteś zadowolony/zadowolona? Które zadania/działania były dla Ciebie najtrudniejsze? Jak myślisz, co było tego powodem? Jak można w przyszłości pokonać te trudności? Które zadania/działania były dla Ciebie najłatwiejsze? Co było tego powodem?*²³.

²² S. Żmijewska-Kwiręg, *Jak pięć strategii oceniania kształtującego pomaga tworzyć warunki sprzyjające uczeniu się?*, <https://sus.ceo.org.pl/material/jak-piec-strategii-oceniania-ksztaltujacego-pomaga-tworzyc-warunki-sprzyjajace-uczeniu-sie/>

²³ U. Małek, O. Napiótek, K. Paździor, A. Rabięga, O. Wasilewska, J. Witkowski, Ł. Zamęcki, M. Zaremba, *Edukacja obywatelska. Komentarz metodyczny*

Przy samoocenie, zwłaszcza w zakresie przyjrzenia się własnemu procesowi uczenia się, pomocne mogą być również omawiane wcześniej pytania uruchamiające metapoznanie.

W programie „Masz wpływ” samoocena występuje w portfolio obywatelskim (uczeń na bieżąco dokonuje refleksji, czego się nauczył oraz w jaki sposób wykorzysta to w przyszłości) oraz w projekcie zespołowym. Samoocena może dotyczyć też pracy pisemnej lub wypowiedzi ustnej oraz podsumowania pracy na lekcji (np. technika zdań podsumowujących, metoda świateł).

Ocena koleżeńska to sytuacja, w której uczeń/uczennica recenzuje pracę kolegi/koleżanki i daje im wskazówki. Najczęściej jest stosowana wówczas, kiedy uczniowie wspólnie wykonują lub wykonywali jakieś zadanie i są oceniani m.in. za to, jak ze sobą współpracowali, jak dzielili się zadaniami i jak się ostatecznie z nich wywiązali. Dzięki ocenie koleżeńskiej uczeń natychmiast po zrobieniu ćwiczenia może uzyskać informację zwrotną (np. przy wymianie w parach), może też bezzwłocznie przystąpić do poprawy rezultatu.

Ocenę koleżeńską można zaproponować również przy realizacji działań obywatelskich oraz indywidualnych zadań (możliwe warianty oceny koleżeńskiej: sprawdzanie ćwiczeń w parach, komentarz do pracy, wypowiedzi, przedstawianie idealnego rozwiązania, a nawet sprawdzanie klasówek).

Jeśli uczniowie są przygotowani do udzielania sobie koleżeńskich informacji zwrotnych, to może być dodatkowym źródłem motywacji do pracy, wzmocnić komunikację w zespole, a także ułatwić pracę nauczyciela. Daje też okazję do utrwalania wiedzy czy umiejętności.

Nauczyciel edukacji obywatelskiej może regularnie stosować samoocenę i ocenę koleżeńską zarówno do bieżącego wspierania rozwoju indywidualnego ucznia, jak i oceny skuteczności konkretnych metod i form pracy, realizacji działań obywatelskich czy projektów zespołowych.

Portfolio jako strategia uczenia się i monitorowania własnych osiągnięć

Portfolio może pełnić trzy funkcje:

- **jako narzędzie zastępujące „zeszyt”**, w którym uczeń systematycznie planuje i dokumentuje własny proces uczenia się: formułuje cele krótko- i długoterminowe, porządkuje zdobyte informacje w formie notatki, gromadzi wytworzone przez siebie „produkty”, dokonuje refleksji na temat bieżących postępów w uczeniu się. Praca z portfolio uczniowskim znacząco ułatwia nauczycielom proces edukacyjny ze względu na stopniowe oddawanie w ręce uczniów zadań, co sprawia, że stają się oni autorami swojego uczenia się,
- **jako narzędzie dokumentujące działania obywatelskie i projektowe ucznia** – uczeń może swobodnie łączyć pozaszkolną edukację z tym, czego uczy się w czasie zajęć, oraz rozwijać swoje zainteresowania. Dzięki e-portfolio uczeń dostrzega wartość rozwoju

również wtedy, gdy nie widzi bezpośredniej i natychmiastowej możliwości wykorzystania nowo nabytej wiedzy i umiejętności, ale ma warunki by zaplanować jej wykorzystanie w przyszłości. Tworzenie harmonogramów uczenia się na podstawie portfolio lub analizy zawartości zeszytu kształtuje samoregulację w uczeniu się i motywację do uczenia się przez całe życie,

● **jako narzędzie do autoprezentacji własnych osiągnięć:** rówieśnikom, nauczycielom czy rodzicom (w wybranym zakresie). Systematyczna i uporządkowana informacja zwrotna (ocena nauczyciela, ocena koleżeńska i samoocena) na temat udostępnianej innym zawartości uczniowskiego portfolio wspiera proces uczenia się.

Niezależnie od wybranego wariantu, to uczniowie prowadzą osobiste portfolio (teczkę), które jest ich „miejscem” uczenia się. Gromadzą w nim w formie materialnej lub elektronicznej wszelkie prace wykonane podczas lekcji przedmiotowych, dokumentację z działań obywatelskich, prace projektowe, sprawdziany i efekty samodzielnego uczenia się po lekcjach. To uczeń decyduje, co umieszcza w swoim portfolio i które jego prace będą poddane ocenie.

Na podstawie autorefleksji, informacji zwrotnych od nauczyciela lub rówieśników uczeń tworzy osobisty harmonogram uczenia się wybranej partii materiału, np. w formie tabeli:

- Co już umiem? Jakie zagadnienia i umiejętności już opanowałam/em?
- Co wymaga uzupełnienia, zrozumienia lub pogłębienia? Czego chcę się nauczyć?
- W jaki sposób chcę się tego nauczyć? Z jakich źródeł zamierzam skorzystać?
- Kiedy planuję to zrobić?
- Jak sprawdzę, że już umiem?

Portfolio odgrywa ważną rolę w edukacji obywatelskiej, ponieważ nie tylko umożliwia uczniom gromadzenie prac i materiałów (co wspiera organizację, poznanie i proces uczenia się czy samooceny), lecz także pozwala na:

- naukę różnorodnych umiejętności,
- refleksję nad sprawczością,
- naukę odpowiedzialności,
- naukę na błędach.

Ponadto dzięki portfolio nauczyciele mogą:

- monitorować pracę uczniów,
- indywidualizować oceny,
- bliżej poznać uczniów.

W przypadku działań obywatelskich zawartość portfolio jest uzależniona od rodzaju działania. Można jednak wyróżnić pewne wspólne elementy, takie jak:

- spis treści prezentujący zebrane materiały,
- zebrane i uporządkowane materiały związane z planowaniem działania (notatki), przygotowaniem się do działania (np. akty prawne) i uzyskanymi efektami (np. wypełnione wnioski, przygotowane pytania, wypowiedzi, analizy, opis roli, materiały ilustracyjne),

- bibliografia w postaci spisu źródeł wykorzystanych w portfolio,
- samoocena (jak przebiegała praca, co było łatwe, co sprawiło trudność) i autorefleksja dotycząca tego, w jaki sposób przeprowadzić podobne działanie w przyszłości²⁴.

Uczniowie powinni mieć zapewnioną autonomię w prowadzeniu portfolio.

Ocenianie działań obywatelskich i projektów

W edukacji obywatelskiej ocenianie nie może ograniczać się tylko do opanowania wiedzy, a ocenianie bieżące nie powinno łączyć się tylko z oceną sumującą. Należy wziąć pod uwagę aktywności, czyli zrealizowane działania obywatelskie i projekty obywatelskie. Warto zastosować podział 50/50, gdzie 50% dotyczy wiedzy i umiejętności, a drugie 50% – aktywności, czyli działań obywatelskich i projektów, które służą motywowaniu uczniów, kształtowaniu w nich poczucia sprawczości, a przede wszystkim budowaniu doświadczeń pozwalających im funkcjonować jako aktywnym obywatelom²⁵.

Oceny bieżące to nie tylko ocena sumująca, lecz także **informacja zwrotna**, której nie może zabraknąć w ocenianiu działań i projektów obywatelskich. Postawienie stopnia wiąże się z tym, że uczeń nie ma prawa do błędu, a nauka sprawczości, ocenianie dla rozwoju jest niezbędne w procesie uczenia się, gdy uczniowie i uczennice realizują projekty czy działania obywatelskie. Wtedy też muszą poznać wyznaczniki (kryteria), które będą brane pod uwagę zarówno przez nich (w samoocenie), jak i przez nauczyciela.

Kryteria oceny działania obywatelskiego powinny dotyczyć:

- adekwatności działania do postawionego celu,
- stopnia zaangażowania, w tym ilości włożonej pracy,
- skuteczności działania²⁶.

W przypadku projektów obywatelskich należy dodatkowo oceniać **współpracę w zespole** projektowym oraz **indywidualny wkład każdej osoby** wchodzącej w skład grupy. W ocenianiu działań obywatelskich warto brać pod uwagę także możliwości uczniów, a nie tylko efekt końcowy.

Działania obywatelskie w podstawie programowej	Wprowadzenie do działań obywatelskich w podręczniku „Masz wpływ” – instrukcja dla ucznia²⁷
---	--

²⁴ U. Małek, O. Napiontek, K. Paździor, A. Rabiega, O. Wasilewska, J. Witkowski, Ł. Zamecki, M. Zaremba, *Edukacja obywatelska. Komentarz metodyczny do podstawy programowej przedmiotu*, Ministerstwo Edukacji Narodowej i Instytut Badań Edukacyjnych – Państwowy Instytut Badawczy, 2025, s. 67.

²⁵ Tamże, s. 71.

²⁶ Tamże, s. 72.

²⁷ Propozycje wyznaczników/kryteriów sukcesu dla działań obywatelskich zostały opracowane na podstawie wskazówek zawartych w komentarzu metodycznym do podstawy programowej edukacji obywatelskiej, tamże, s. 41–52.

1. Aktywne uczestnictwo w debacie na wybrany temat społeczny, prezentowanie własnego zdania, które uczeń uzasadnia i którego broni, oraz podejmowanie dialogu z osobami o odmiennych poglądach	I. Weź aktywny udział w debacie lub dialogu [s. 8–9] Wyznaczniki, które można wziąć pod uwagę przy ocenianiu/udzielaniu informacji zwrotnej: • zabranie głosu, • wyrażenie stanowiska, • wartość merytoryczna wypowiedzi, w tym argumentacji, • polemika, • szacunek dla adwersarzy.
2. Aktywny udział w spotkaniu z przedstawicielami organów władzy publicznej, w ramach którego uczeń zadaje pytania dotyczące kompetencji tych organów	II. Zadaj pytanie przedstawicielowi władz podczas spotkania [s. 9–10] Wyznaczniki, które można wziąć pod uwagę przy ocenianiu/udzielaniu informacji zwrotnej: • zabranie głosu, • zadanie pytania, • merytoryczna jakość pytania dotyczącego kompetencji przedstawiciela organu władzy publicznej, • relacja ze spotkania, • szacunek dla adwersarzy.
3. Aktywne uczestnictwo w przygotowaniu obchodów rocznicy ważnego wydarzenia historycznego (nieorganizowanego w ramach działalności szkoły) lub w innych obchodach	III. Weź udział w organizacji obchodów ważnych świąt i rocznic [s. 10–11] Wyznaczniki, które można wziąć pod uwagę przy ocenianiu/udzielaniu informacji zwrotnej: • stopień i zakres zaangażowania w przygotowanie obchodów, • obchody organizowane poza działalnością szkoły (nieorganizowanego w ramach działalności szkoły), • aktywna rola w obchodach.
4. Sformułowanie i opublikowanie własnej opinii w ważnej dla ucznia sprawie publicznej w lokalnych lub szkolnych mediach, z poszanowaniem poglądów innych i z poszanowaniem demokratycznego porządku prawnego	IV. Wyraż swoje poglądy w ważnej dla Ciebie sprawie publicznej w artykule lub innym materiale medialnym [s. 11–12] Wyznaczniki, które można wziąć pod uwagę przy ocenianiu/udzielaniu informacji zwrotnej: • opinia dotyczy ważnej dla ucznia/uczennicy sprawy publicznej, • jest to opinia własna, nie opinia innych osób, • jest uargumentowana lub/i zawiera kontrargumenty, • opinia została sformułowana z poszanowaniem poglądów innych i demokratycznego porządku prawnego, • opinia została upubliczniona, opublikowana w lokalnych lub szkolnych mediach, • w opinii zastosowano kontrargumenty.
5. Zorganizowanie kampanii społecznej lub zbiórki na wybrany przez ucznia cel, w ramach której uczeń zachęca do udziału innych ludzi lub instytucje	V. Zorganizuj kampanię społeczną lub zbiórkę na wybrany przez siebie cel [s. 12–13] Wyznaczniki, które można wziąć pod uwagę przy ocenianiu/udzielaniu informacji zwrotnej: • jasno określony cel zbiórki/kampanii, • przygotowanie materiałów promocyjnych (np. plakaty, ulotki) związanych ze zbiórką/kampanią, • akcja promocyjna, która pokazuje dotarcie do szerszego odbiorcy – osób lub instytucji, • przeprowadzenie kampanii społecznej/zbiórki, • przekazanie zebranych środków na wskazany cel (terminowość), • transparentność zbiórki i zachowanie wysokich standardów przejrzystości zasad (zwłaszcza przy zbiórce pieniężnej).

6. Nawiązanie współpracy jako wolontariusz z lokalną organizacją społeczną lub instytucją publiczną w celu wsparcia realizacji jej celów statutowych, po czym przedstawienie na forum klasy efektów swojego zaangażowania	VI. Pomagaj jako wolontariusz w ważnej dla Ciebie sprawie [s. 14–15] Wyznaczniki, które można wziąć pod uwagę przy ocenianiu/udzielaniu informacji zwrotnej: • potwierdzenie przepracowania określonej liczby godzin (np. ewidencja czasu, zaświadczenie), • relacja z pracy wolontariusza w formie dokumentacyjnej, na forum klasy lub szkoły.
7. Napisanie wniosku o dofinansowanie projektu w ramach szkolnego lub lokalnego budżetu partycypacyjnego lub innego wniosku o wsparcie finansowe	VII. Przygotuj wniosek o realizację projektu w ramach budżetu obywatelskiego lub uczniowskiego [s. 15–16] Wyznaczniki, które można wziąć pod uwagę przy ocenianiu/udzielaniu informacji zwrotnej: • właściwy formularz wniosku, • odpowiedź na wszystkie pytania wniosku/formularza, • jasno określony cel projektu, • zaproponowane działania w odniesieniu do celu, • odniesienie wydatków do planu działań, • przejrzystość planowanego budżetu. Pytania zawarte w propozycji działania obywatelskiego [s. 133] • nazwa projektu, • zasięg zgłaszanego projektu, • lokalizacja projektu, • skrócony opis projektu, • uzasadnienie realizacji projektu, • temat projektu, • potencjalni odbiorcy projektu, • szacunkowy koszt realizacji projektu.
8. Napisanie i wysłanie (opublikowanie) petycji, listu lub listu otwartego do przedstawicieli władz publicznych w ważnej dla ucznia sprawie	VIII. Napisz petycję w ważnej dla Ciebie sprawie [s. 16–17] Wyznaczniki, które można wziąć pod uwagę przy ocenianiu/udzielaniu informacji zwrotnej: • wartość formalna – czy jest to petycja, list lub list otwarty, • sprawa dotyczy ucznia/uczennicy, • sprawa jest ważna dla ucznia/uczennicy, • wartość merytoryczna przygotowanego dokumentu, określenie swoich racji przemawiających za podjęciem działania, • potwierdzenie poparcia innych osób, np. podpisy, • potwierdzenie dostarczenia petycji/listu/listu otwartego.
9. Kandydowanie w klasowych lub szkolnych wyborach, w tym prowadzenie kampanii wyborczej	IX. Wystartuj w szkolnych wyborach [s. 18] Wyznaczniki, które można wziąć pod uwagę przy ocenianiu/udzielaniu informacji zwrotnej: • kandydowanie w wyborach, • zgodność dokumentów przedstawionych przez kandydata z wymogami formalnymi danej szkoły lub młodzieżowej rady, • program wyborczy, • plan kampanii wyborczej, • ulotki, plakaty. Przykładowe uniwersalne dokumenty związane z wyborami w szkole: • zawiązanie sztabu wyborczego, • wniosek o rejestrację kandydata w wyborach, • lista poparcia, • pełnomocnictwo dla osoby, która reprezentuje kandydata,

	oświadczenia dotyczące braku przeciwwskazań (np. obowiązywania nałożonych kar) do kandydowania.
10. Przygotowanie dokumentów koniecznych do zgłoszenia zgromadzenia (protestu lub pikiety)	X. Przygotuj dokumenty konieczne do zgłoszenia zgromadzenia [s. 19–20] Wyznaczniki, które można wziąć pod uwagę przy ocenianiu/udzielaniu informacji zwrotnej: - przygotowane są wszystkie dokumenty związane z danym działaniem, np. pikietą/protestem, - dokumenty są wypełnione zgodnie z wymaganiami formalnymi i merytorycznymi, - dokumenty zostały przedłożone (przygotowane) w wymaganym terminie, - informacja o spełnianiu procedur bezpieczeństwa, - przygotowany plan protestu/pikiety – cel, organizacja.
11. Wypełnienie wniosku o wydanie dowodu osobistego, paszportu lub innego dokumentu	XI. Wypełnij wniosek o wydanie paszportu, dowodu osobistego, prawa jazdy lub innego dokumentu [s. 20–21] Wyznaczniki, które można wziąć pod uwagę przy ocenianiu/udzielaniu informacji zwrotnej: - identyfikacja sprawy urzędowej do załatwienia, - wypełniony aktualny/stosowny formularz/wniosek, - wypełnione informacje są poprawne – zgodnie z przedłożonymi danymi, - wypełniono wszystkie wymagane rubryki. Ewentualnie: - dołączono wymagane załączniki, - złożono wniosek.
12. Dokonanie analizy programu wyborczego oraz kampanii wybranej partii lub kandydata	XII. Przeanalizuj program wyborczy i kampanię partii politycznej lub kandydata [s. 21–22] Wyznaczniki, które można wziąć pod uwagę przy ocenianiu/udzielaniu informacji zwrotnej: - wybór kampanii wyborczej partii lub kandydata, - analiza aktualnej kampanii wyborczej partii lub kandydata (w trakcie kampanii), - porównanie dokumentów programowych (partii lub kandydata) z kampanią i wyciągnięcie wniosków, - analiza przygotowana w formie pisemnej, - analiza została zaprezentowana nauczycielowi lub na forum klasy.

13. Uczestnictwo w konsultacjach społecznych na wybrany temat lub w wysłuchaniu publicznym, w ramach których uczeń formułuje własną opinię i przekazuje ją odpowiednim władzom	XIII. Weź udział w konsultacjach społecznych na wybrany temat [s. 22–23] Wyznaczniki, które można wziąć pod uwagę przy ocenianiu/udzielaniu informacji zwrotnej: • zapoznanie się z tematem konsultacji społecznych/wysłuchania publicznego; merytoryczne przygotowanie się do udziału, • udział w konsultacjach społecznych lub wysłuchaniu publicznym, • napisanie własnej opinii na podstawie konsultacji społecznych/wysłuchania publicznego, • przekazanie opinii odpowiednim władzom lub w trakcie konsultacji.
14. Przeprowadzenie sondy szkolnej lub ulicznej na wybrany temat, a następnie zaprezentowanie jej wyników	XIV. Zorganizuj sondę szkolną lub uliczną [s. 23–24] Wyznaczniki, które można wziąć pod uwagę przy ocenianiu/udzielaniu informacji zwrotnej: • zaplanowanie sondy szkolnej lub ulicznej, • przygotowanie pytań, • przeprowadzenie badań/sondy (min. 20 dla sondy), • opracowanie wyników sondy i wniosków, • prezentacja wyników na forum klasy lub nauczycielowi.
15. Przeprowadzenie i udokumentowanie wywiadu ze świadkiem historii najnowszej (np. kombatanem) lub inną ważną postacią lokalną	XV. Przeprowadź wywiad ze świadkiem historii najnowszej lub ważną postacią lokalną [s. 25–26] Wyznaczniki, które można wziąć pod uwagę przy ocenianiu/udzielaniu informacji zwrotnej: • określenie celu wywiadu, • wybór świadka historii zgodnie z założeniami działania, • przygotowanie się do wywiadu, np. opracowanie pytań czy zasad zachowania, • przeprowadzenie wywiadu, • autoryzacja wywiadu (ewentualnie), • udokumentowanie wywiadu w wybranej formie, • zaprezentowanie wywiadu na forum klasy lub nauczycielowi.
16. Udział w symulacji obrad organów władz publicznych lub organów organizacji międzynarodowej	XVI. Weź udział w symulacji obrad organów władz publicznych lub organizacji międzynarodowej [s. 26–28] Wyznaczniki, które można wziąć pod uwagę przy ocenianiu/udzielaniu informacji zwrotnej: • określenie celu symulacji, • wybór konkretnego organu i przedmiotu symulacji, • zaplanowanie i przygotowanie się do symulacji, np. poznanie zasad działania organu, • odegranie przypisanych ról, • realizacja planu symulacji.
17. Zorganizowanie udziału w rozprawie sądowej w charakterze publiczności	XVII. Weź udział w rozprawie sądowej jako obserwator [s. 28–29] Wyznaczniki, które można wziąć pod uwagę przy ocenianiu/udzielaniu informacji zwrotnej: • samodzielne zorganizowanie udziału w rozprawie sądowej w charakterze publiczności, • uzyskanie zgody, kiedy taka jest wymagana – przygotowanie odpowiednich dokumentów, • przygotowanie się do udziału w rozprawie pod względem merytorycznym i formalnym (np. znajomość zasad zachowania, odpowiedni ubiór), • przedstawienie udziału w formie notatki.

18. Przeprowadzenie analizy dostępności wybranej przestrzeni, usługi lub produktu dla osób z niepełnosprawnościami	XVIII. Sprawdź dostępność wybranej przestrzeni, usługi lub produktu dla osób z niepełnosprawnościami [s. 29–30] Wyznaczniki, które można wziąć pod uwagę przy ocenianiu/udzielaniu informacji zwrotnej: • wybór przestrzeni, usługi lub produktu dla osób z niepełnosprawnościami, • przygotowanie się do analizy dostępności, np. lista pytań, • przeprowadzenie analizy, • notatka podsumowująca.
--	--

Ocenianie portfolio

W portfolio może pojawić się ocena nauczyciela w formie informacji zwrotnej czy oceny sumującej, ustalona według przyjętych wcześniej kryteriów. Ta zasada wiąże się z ideą przedmiotu i nauką sprawczości. Do przykładowych kryteriów oceny teczki mogą należeć:

- merytoryczna jakość samodzielnej pracy, w tym autorefleksji i samooceny,
- dobór materiałów, liczba, jakość, zasadność ich zamieszczenia (użycia),
- sposoby prezentacji – układ, pokazanie procesu uczenia się²⁸.

Inne narzędzia monitorowania i oceniania

Na zajęciach edukacji obywatelskiej przydatne mogą być też niestandardowe strategie i metody monitorowania osiągnięć uczniów. Należą do nich: analiza prac uczniowskich oraz obserwacja wybranych uczniów. Obie te metody autorki programu nauczania rekomendują w *Rozkładzie materiału i planie wynikowym do przedmiotu „edukacja obywatelska”*.

Metod niestandardowych nie należy stosować na każdej lekcji, warto wybrać takie momenty w roku szkolnym, które są ważne ze względu na planowanie i modyfikację własnego warsztatu pracy (np. przy wprowadzaniu nowych metod pracy, złożonych zadań i aktywności edukacyjnych). Wymagają one współpracy z innymi nauczycielami oraz – choć są oparte na określonych kryteriach – nie łączą się z jakimkolwiek ocenianiem: ani stopniem, ani informacją zwrotną. Mają służyć przede wszystkim doskonaleniu warsztatu pracy nauczyciela.

● **Analiza prac uczniowskich**²⁹ polega na cyklicznym, szczegółowym badaniu prac uczniów przez zespoły nauczycieli. Jej celem jest podniesienie jakości zadań wykorzystywanych podczas lekcji, a także monitorowanie i poprawa procesu uczenia się. Analiza dostarcza wiedzy na temat różnicy pomiędzy tym, co nauczyciel zamierzał osiągnąć, stawiając konkretne zadanie edukacyjne, a tym, co faktycznie zdołali osiągnąć uczniowie. W razie wykrycia luki między oczekiwanymi a rzeczywistymi osiągnięciami nauczyciel ma szansę zmienić zadanie (jego konstrukcję, treść, osadzenie w lekcji lub ich cyklu), co prowadzi do modyfikacji sposobu nauczania. Ta metoda może być przydatna

²⁸ U. Małek, O. Napiontek, K. Paździor, A. Rabiega, O. Wasilewska, J. Witkowski, Ł. Zamęcki, M. Zaremba, *Edukacja obywatelska. Komentarz metodyczny do podstawy programowej przedmiotu*, Ministerstwo Edukacji Narodowej i Instytut Badań Edukacyjnych – Państwowy Instytut Badawczy, 2025, s. 69.

²⁹ Na podstawie: A. Mikulska, *Analiza prac uczniowskich – dobra praktyka*, Centrum Edukacji Obywatelskiej, 2021, <https://globalna.ceo.org.pl/material/analiza-prac-uczniowskich-praktyka-wspolpracy-nauczycieli/>

zwłaszcza przy analizie efektów działań obywatelskich lub złożonych zadań edukacyjnych realizowanych w klasie.

● **Obserwacja wybranych uczniów** (przez nauczycieli prowadzących lekcje w tej klasie) pozwala podejmować działania dotyczące konkretnych uczniów, ale ma też wpływ na zmianę w uczeniu całej klasy. Podczas wyboru uczniów do obserwacji należy pamiętać, jaki jest jej cel – chcemy pomóc tym, którzy mogą naszym zdaniem uzyskać lepsze wyniki, ale bez naszego zaangażowania i interwencji nie będzie to możliwe. Wnioski z obserwacji mogą wspierać organizację zajęć edukacji obywatelskiej w taki sposób, by skutecznie angażować uczniów w rozwijanie rozumienia, zainteresowania i zaangażowania.